

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Psichológiai Doktori Iskola
Elméleti Pszichoanalízis Alprogram

Dr. Mészáros Judit

**FERENCZI SÁNDOR, A BUDAPESTI ISKOLA
ÉS A PSZICHOANALITIKUS EMIGRÁCIÓ**

Ph.D. értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Erős Ferenc egyetemi tanár

2007

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	1
I. ÚTBAN A PSZICHOANALÍZIS FELÉ (1897–1908).....	2
II. A BUDAPESTI ISKOLA KIBONTAKOZÁSA (1908–1918).....	3
III. „A BUDAPEST VÁLIK MOZGALMUK KÖZPONTJÁVÁ (1918–1919).....	4
IV. AZ ELSŐ EMIGRÁCIÓS HULLÁM – A HÚSZAS ÉVEK ELEJÉN.....	5
V. AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK BEVÁNDORLÁSI POLITIKÁJA.....	7
VI. AZ „ÖNÖK BIZOTTSÁGA”.....	10
VII. ELÉRKEZETT AZ IDŐ... (1938–1941).....	14
VIII. EMIGRÁCIÓS VESZTESÉGEK ÉS PROGRESSZÓ.....	20
ZÁRÓ GONDOLATOK – KITEKINTÉS.....	23
HIVATKOZOTT IRODALOM.....	24
AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK.....	25

BEVEZETÉS

A dolgozat elsődleges célja, hogy a budapesti pszichoanalitikus iskola emigrációját feltárva hiteles információkkal szolgáljon azokról a folyamatokról, törekvésekről, amelyek a magyar analitikusok kényszerű menekülésében támogató erőt képviseltek, vagy éppen hátráltató motívumokat jelentettek. E kutatásból származó eredmények várhatóan nemcsak a „budapesti iskola” két világháború közötti emigrációjával kapcsolatban nyújtanak új információkat, hiszen a budapesti szálak összefutnak a berlini, a bécsi és végezetül az európai analitikusok exodusával. A kutatás eredményei ráirányítják a figyelmet egy olyan szakmai indítottságú civil szervezetre – az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület által felállított Segélyezési és Bevándorlási Válságbizottságra – tevékenységére, amely dacolva az Egyesült Államok bevándorlást korlátozó politikájával – segítette az európai kollégák megmenekülését és beilleszkedését elsősorban az USA-ban. Ezzel nemcsak individuumokat mentettek meg, de jelentősen hozzájárultak az európai pszichoanalízis átmenekítéséhez.

A kutató hangsúlyozottan tárgyalja azt a kivételes kooperáción alapuló együttműködést, amely ebben a vészterhes időszakban, 1938 és 1942 között, a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület és a Válságbizottság között valósult meg annak ellenére, hogy komoly szakmai és személyes konfliktusok jellemezték a pszichoanalitikusok egymáshoz fűződő kapcsolatrendszerét. Tényleges szolidaritásnak lehetünk tanúi, amely nem *brain-drain*ek fogta fel a válságos helyzetbe került kollégák megsegítését, hanem alanyi joggal – a nemzetközi pszichoanalitikus közösséghez tartozás okán – mentte.

A „budapesti iskola” emigrációjának következményei értelmezhetetlenek Ferenczi és a körülötte kialakult csoport korábbi tevékenysége nélkül. Hogy mit veszített a két emigrációs hullámot (1919–1925 és 1938–1941) kiváltó társadalmi-politikai földcsuszamlással a magyar pszichoanalitikus mozgalom, csak akkor érthetjük meg, ha látható az a fejlődési potenciál, amely 1918-ra Freud szerint is Budapestet predestinálta az európai pszichoanalízis központi szerepére. Ami veszteséget jelentett itthon, hosszú távon nyereséget hozott az emigráció tagjainak innovatív tevékenysége kapcsán a befogadó országokban a modern pszichoanalízis fejlődésében. A dolgozatban megjelenítem azokat a területeket, ahol a „budapesti iskola” hatása a legmarkánsabban kirajzolódik.

KUTATÁSI MÓDSZER ÉS FORRÁSOK

A kutatás a magyarországi pszichoanalitikusokra vonatkozó dokumentumok felkutatására, összegyűjtésére, valamint a nemzetközi pszichoanalitikus közösség és a Válságbizottság tevékenységének feltárására irányult elsősorban levéltári, archívumi kutatásokkal, tanítványokkal és hozzátartozókkal végzett interjúkkal.

A több száz dokumentumot kitevő forrásokra európai és amerikai pszichoanalitikus egyesületek, intézetek, illetve orvostörténeti levéltárak gyűjteményében találtam rá: Archives of the British Psycho-Analytical Society; Freud Museum, London; Brill Archive of The New York Psychoanalytic Society; New York Academy of Medicine Phine Whitney/Cornell Archive; Butler Library of the Columbia University, New York; Archive of the Chicago Psychoanalytic Institute; Archive of the Menninger Clinic, Topeka.

A KUTATÁST TÁMOGATTA

Soros Foundation – Research Grant (1995), The Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D. C. (1995–1996), Research Support Scheme – Soros Foundation (1997–1998), IPA Research Training Programme, London, (1999), Research Grant – IPA Research Committee (2000–2001).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom Nellie Thompsonnak, a New York-i Pszichoanalitikus Intézet, Archivum és Speciális Gyűjtemény kurátorának, Michael Molnarnak, a londoni Freud Múzeum jelenlegi igazgatójának, Connie Menningernek, a Menninger Alapítvány könyvtárosának. Hálás vagyok Paul Buntent segítőkézségéért, a New York Academy of Medicine Payne Whitney/Cornell Archivum

munkatársának. Köszönöm Magyar László András (Simmelweis Orvostörténeti Könyvtár) és Tóth Kálmán (Akadémiai Könyvtár) könyvtári és levéltári munkám során nyújtott segítségét. Köszönettel tartozom elsősorban: Roberta Apfel, Judith Dupont, André Haynal, John Gedo, Hidas György, Erős Ferenc, Kathleen Kelley-Lainé, Robert Kramer, John Lampe, Hermann Lebovics, Harmatta János, Anna és Paul Ornstein, George Sagi, Bennett Simon, Ehmann Bea, Katona Györgyi és Valachi Anna kollégáimnak, és barátaimnak, akik támogató gesztusaikkal jelen voltak a munkám során. Hálásan gondolok interjúalanyaimra, akik nemcsak fontos információkhoz juttattak, hanem az események megvilágításában és nemegyszer a történet értelmezésében is segítségemre voltak.

Kiemelt köszönet illeti a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológiai Doktori Iskola munkatársait. S mindenképp Erős Ferencet azért, hogy e munka az iskola keretein belül született meg.

I. ÚTBAN A PSZICHOANALÍZIS FELÉ (1897–1908)

Ferenczi Sándor korai írásai (1897–1908) előrevetítik nemcsak a pszichoanalitikus Ferenczi karakterét, szemléletét, tudományos és gyógyítói beállítódását, hanem a „budapesti iskola” később kibontakozó legfontosabb sajátosságait is. Ezek az „ifjúkori” tanulmányok beszédes dokumentumai Ferenczi pályakezdő éveinek, szakmai útkeresésének, kapcsolatrendszerének. Annak a folyamatnak, amely szinte predesztinálta arra, hogy később a modern pszichoanalízis alapkérdéseinek kezdeményeit kijelölje, s egyszersmind akaratlanul, sőt nyugodtan mondhatjuk, szándékával ellentétben, a pszichoanalízis történetének „wise baby”-jévé és egyben „enfant terrible”-jévé váljon. (Mészáros, 1999a)

Freud új korszakot nyitó könyvével, az *Álomfejtéssel* egy időben a századvég izgatottan kereste a választ az emberi léleknek – ma azt mondanók – a tudat kontrollja alól kicsúszott jelenségeire, amelyek akkor a *hipnózisban*, az *álmokban*, az *okkult jelenségekben* vagy akár a *hisztéria* gazdag és változatos tüneteiben jelentek meg. Ferenczi majd 90 prepsichoanalitikus (röviden preanalitikus) írása között számos cikkben maga is foglalkozik ezekkel a jelenségekkel. A fiatal Ferenczi kérdésfeltevései, munkamódja és erkölcsi dilemmái alapján felismerjük a későbbi pszichoanalitikus Ferenczit. Például a legkorábbi tudományos cikkében, *Spiritizmus* (Ferenczi, [1899] 1999), megjelenik a „szubjektív igazság” gondolata, amely harminc évvel később a traumaelméleti paradigmaváltásának kulcsát jelenti. Ferenczi az előítéletes gondolkodás legjobb ellenszerének a kísérletezést tartotta, s ez a szemlélet egész életét áthatotta. Kísérleteiből később igen nagy haszna lett tudományának – lásd például a relaxációs módszer, az aktív technika vagy a kölcsönös analízis tanulságait. Mint kíváncsi teoretikus izgatta a biológia és a pszichológia, később a pszichoanalízis és természettudományos felfedezések találkozási pontjait kínáló elméletek, kereste a darwini és a haeckeli felfedezések lélektani megfelelőjét, amit bioanalízisében a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* (külföldön Thalassa) című művében megkísérelt ötvöztetni.

A korai írások jellemző atmoszférája a kritikai attitűd, az önflektivitás, az autonóm és kreatív gondolkodás, melyek nyomot hagytak a budapesti iskolához tartozó analitikusok munkásságán is.

Ebben az időszakban keletkezett szakmai kapcsolatai közül sokan barátai és pályatársai lettek: többek között Lévy Lajos belgyógyász, Hollós István pszichiáter vagy a magyar pszichoanalízis kibontakozása szempontjából kardinális szerepet játszó Schächter Miksa, a *Gyógyászat* orvosi hetilap tulajdonos-főszerkesztője, a fiatal Ferenczi korai mentora, aki lapját nemcsak Ferenczi, hanem később a pszichoanalízis számára is nyitva tartotta.

¹ „Emlékeztetem Önöket az általam sok évvel ezelőtt leírt tipikus álomra, a »tudós csecsemőről való álomra«, amelyben egy újszülött vagy egy pályás hirtelen beszélni kezd, sőt, az egész család bölcsességre tanítja.” (Ferenczi, [1932] 1997, 110.) Ferenczi írja magáról: „...eleg általánosan úgy ismernek, mint valamely nyugtalan szellemet, vagy ahogy legutóbb Oxfordban mondta valaki, mint a pszichoanalízis »enfant terrible«-jét.” (Ferenczi, [1931] 1997, 88.)

II. A BUDAPESTI ISKOLA KIBONTAKOZÁSA (1908–1918) – Ferenczi és a média szerepe a pszichoanalízis közvetítésében

Hogyan vált Budapest egy évtized alatt az európai pszichoanalízis központi szerepének betöltésére alkalmas várossá? Milyen motívumok szerencsés találkozására segítette elő e robbanásszerű fejlődést?

Ferenczi 1908 elején találkozott először Freuddal. Harmincöt éves, orvosi tapasztalatait és tevékenységét tekintve érett szakember, aki szenvedélyesen keresi azokat a rendezőelveket, amelyek alapján magyarázatot lehetett találni egy sor nem organikus idegrendszeri körkép mechanizmusaira. Freud gondolatrendszere ezekre a kérdésre meggyőző választ kínált. A pszichoanalízissel a mindennapi élet számos, a tudat kontrollja alól kicsúszott jelensége éppúgy érthetővé vált, mint ahogy a szexuális devianciák és a neurotikus körképek is új megvilágításba kerültek. Találkozásuk egy ambiciózus orvos pályaképének fontos állomása lehetne. Hogy ez nem maradt meg ezen az individuális szinten, ahhoz más folyamatok egyidejű jelenléte is szükséges volt.

A „budapesti iskola” kialakulása szempontjából Ferenczi vitathatatlan középponti szerepén kívül meghatározók azok a modernizációs törekvések, amelyek a XX. század első másfél évtizedének hazai gazdasági, tudományos és kulturális fejlődését formálták. A fiatal avantgárd értelmiség készen állt a modernizáció kínálta változásokra. Freud a pszichoanalízis és a kultúra viszonyát hangsúlyozta, Ferenczi pedig lehetőséget teremtett arra, hogy az új diszciplína a közvetítő fórumok segítségével ezt megvalósítsa. Ezek a csatornák egy időben különféle rétegek számára megismerhetővé tették a pszichoanalízist. Ez teljesen egyedülálló volt az akkori Európában.

Ferenczi kapcsolatrendszerén keresztül az új „embernézet” (Ignotus, [1933] 2000, 38.) terjesztésére a *következő fórumok azonnal rendelkezésre álltak: a Gyógyászat, a Nyugat, a Társadalomtudományok Szabad Iskolája és a Galilei-kör*. Ehhez kapcsolódott még a *Huszadik Század* és a Társadalomtudományi Társaság. Az „azonnal” jelen esetben ténylegesen értendő, hiszen a XX. század első évtizedében nemcsak a Ferenczi–Freud találkozásra került sor, hanem évről évre pontosan egy időben indította el Ignotus a *Nyugatot* (1908), ekkor alakult meg a Galilei-kör (1908), egy évvel később a Társadalomtudományok Szabad Iskolája (1909), valamint ugyancsak ez az idő tájt mutatkozott be a magyar festészetet megújító „Nyolcak” festőcsoportja, melyhez Berény Róbert festő – Ferenczi barátja és a pszichoanalízis korai elkötelezettje – is tartozott.

Intenzív párbeszéd indult el a pszichoanalízis és a társadalomtudományok között. A szociológia első magyar műhelyei – a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század köre – érzékenyen reagáltak a pszichoanalízis kínálta gondolatokra, amely „spekulatív, idealista lélektan helyett [...] kiválóan alkalmasnak bizonyult egy radikális társadalomkritika megalapozására” (Erős, 2000, 18–19.).

A *pszichoanalízissel szemlélő az értelmiségi közgondolkodás is*. Az első világháború aktualizálta Adler nézeteit, az individuálpszichológia hatalomértelmezését, és polémia alakult ki a freudi és az adleri álláspont között.

Az orvosi, irodalmi és társadalomtudományi periodikákon kívül komoly befolyást szereztek a pszichoanalízisnek az avantgárd fiatal értelmiség csoportjai: a Társadalomtudományok Szabad Iskolája, a Galilei-kör és a Vasárnapi Kör. A két előbbinek Ferenczi állandó meghívott előadója volt, s így a pszichoanalízis megtalálta a változtatásokra fogékony polgári radikális köröket és a diákságot.

A Galilei-körön keresztül került a pszichoanalízis kapcsolatba az orvostanhallgatókkal. Ferenczi első előadását 1909 októberében tartotta. Egy évtized múltán a medikus hallgatók indította folyamat juttatta be a pszichoanalízist az általános orvosképzésbe (1919). A pszichoanalitikusok közül többen korábban galileisták voltak: Hermann Imre, Hárnik Jenő, Hajdu Lili – aki egy ideig az elnöki feladatokat is ellátta – és Gimes Miklós, később Hajdu Lili férje. (Kende, 1974)

A baráti társaságként induló, majd a filozófiai identitás irányába fejlődő Vasárnapi Kör tagjai között többen később maguk is analitikusok lettek: Révész Géza, Spitz A. René, Rényi Edit – aki később Gyömrői Editként vált ismertté.

Ferenczi Sándor 1913. május 19-én megalapította a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületet Lévy Lajossal, Hollós Istvánnal, Ignotusszal és Radó Sándorral.

Ferenczi új elméleti és terápiás megközelítéseken dolgozik. Munkái a pszichoanalízis „építőkövei” lesznek. 1918-ra három kötetbe szerkesztve olvashatók írásai. Ugyanakkor Freud kötetei magyarul is elérhetővé válnak. A Clark Egyetemen tartott *Öt előadás* (Freud, 1912), majd egy kis népszerűsítő könyv *Az álomról* (Freud, 1915). Amennyiben a pszichoanalízis egy „embermélet”, akkor bármit is hoz a sors, ezzel a nézettel lehet rá tekinteni. S Ferenczi ezt teszi. Az első világháború traumatikus élményeiből így születik meg a háborús neurózisok elméleti megközelítése és gyógyítási javaslatai, amelyek a Budapesten megrendezésre kerülő 5. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson (1918) felkeltik az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyi szervezeteinek figyelmét.

Ferenczi tudományos tevékenységén kívül a hazai és nemzetközi pszichoanalitikus mozgalom menedzsere lett. Megteremtette és megragadta a kínáló lehetőségeket a pszichoanalitikus gondolkodás széles körű befogadhatására. S mivel liberális alkata a Schächter-féle időszakban mesteri megerősítésre talált, maga is beengedte a pszichoanalitikus körbe a különféle diszciplínából érkezőket, sosem akadályozva őket abban, hogy tehetségüket a saját területükön bontakoztassák ki. Így számos olyan interdiszciplináris kapcsolati lehetőség kínálkozott, amely hozzájárult a „budapesti iskola” karakterének megformálásához. Budapest helyzete – összevetve más európai nagyvárosokkal, mint Bécs, Berlin, Zürich vagy Moszkva, ahol szintén létrejöttek pszichoanalitikus egyesületek – egyedülálló volt.

III. „A BUDAPEST VÁLIK MOZGALMUK KÖZPONTJÁVÁ (1918–1919)

Az 1918. szeptember végétől 1919. július közepéig tartó időszak – 10 hónapról van szó – kimagasló eredményekhez juttatta a magyarországi pszichoanalitikus mozgalmat. Ez mintegy betetőzése volt a korábbi egy évtized munkálatainak. Ez a korszak talán a legfeldolgozottabb a pszichoanalízis magyarországi történetében (Kapronczay és Kiss, 1986; Erős–Kapás–Kiss–Giampieri, Spanghero, 1987; Harmat, 1994; Erős, 2004), ezért ebben a fejezetben kiemelten arra koncentrálok, milyen nagy horderejű változások sora indult el s néhány új szempontot vetek fel. Freud címadó mondata Budapest központi szerepéről nem csupán egy elővételzett lehetőséget, hanem valószínű perspektívát körvonalazott.

AZ 5. NEMZETKÖZI PSZICHOANALITIKUS KONGRESSZUS

A kongresszust (1918. szeptember 28–29.), a tudomány hazai fellejgrívában, a Magyar Tudományos Akadémia székházában tartották. Sikere megerősítette a magyar pszichoanalitikus közösséget és további széles körű támogatottságot szerzett magának a pszichoanalízisnek is. Ferenczi személyes és szakmai elismerése fejeződött ki a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület tagjainak döntésében, akik a kongresszuson öt választották meg a nemzetközi egyesület soros elnökének.

PSZICHOANALITIKUS KÖNYVKIADÓ, PSZICHOANALITIKUS AMBULANCIA TERVE

Tószegi Freund Antal, a pszichoanalitikus mozgalom első nagy mecénása óriási vagyont, 2 millió osztrák–magyar koronát – akkori árfolyamon mintegy félmillió dollárt – adományozott pszichoanalitikus könyvkiadó és könyvtár létesítésére, valamint a szegényebbek kezelésének is lehetőséget nyújtó pszichoanalitikus ambulancia kialakítására Budapesten. Tervei között szerepelt az analitikusok kiképzésének és a pszichoanalízis egyetemi oktatásának támogatása is.

PSZICHOANALITIKAI TANSZÉK ÉS KLINIKA – BUDAPESTEN

A Galilei-kör egyetemistáiban – Ferenczi előadásai kapcsán – már kiforrott az igény a pszichoanalízis programszerű egyetemi szintű oktatása iránt. A kongresszus sikere és a háború befejezésének öröme felgyorsította a korábban kirajzolódott igények megvalósításának lehetőségét. Az egyetemi képzéssel összefüggő általános változtatások pedig teret nyitottak a pszichoanalízis oktatási programba való beillesztéséhez. A medikusok többször szerveztek aláírásgyűjtést – először 1918 októberében – Ferenczi előadói meghívását szorgalmazva. Első kezdeményezésük eredménytelen volt, ezért 1919 elején ismételt aláírásgyűjtésbe kezdtek. Január 28-án több mint 200 aláírást, valamint az indoklást tartalmazó levelet juttattak el a közoktatásügyi miniszternek, Kunfi Zsigmondnak. Ezzel párhuzamosan

pszichoanalitikus szakemberek nyilvánosan kiálltak a pszichoanalízis egyetemi szintű oktatásának szükségessége mellett, Sigmund Freud, Ferenczi Sándor és Lévy Lajos írásaikkal is megerősítették a diákok kezdeményezését. A kari tanács – 1919. március 25-i ülésén – a pszichoanalízis egyetemi oktatásának tervét azonban egyhangúlag elutasította.

Természetesen kellett egy új erő, amely az orvosegyetem küszöbén toporgó pszichoanalízisnek végre utat enged, s ez a kommun volt. A javaslatot végül a tanácskormány népbiztosai fogadták el. A Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága április 25-én Ferenczi Sándort rendes egyetemi tanárrá nevezte ki. Kinevezésével egy időben megbízást kapott az „egyetemi pszichoanalitikai klinika” kialakítására.

Ferenczi ezzel egy időben tagja lett az egészségügy országos társadalmi vezető testületének, az Országos Egészségügyi Tanácsnak. Ez a két pozíció azt jelentette, hogy Ferenczinek mint tanszékvezetőnek módjában állt bevezetni a pszichoanalízist a rendes orvosképzésbe, az országos tanácsban való részvételével pedig út nyílt a pszichoanalízis elfogadhatására az orvostudomány klasszikus ágazatait képviselő szakemberek körében.

Ferenczi professzori kinevezése, az orvosegyetemen kialakítandó pszichoanalitikai tanszék és a hozzá tartozó klinika az a konstrukció, amely a budapesti centrum egyik pilléréként komoly erőt jelenthet az európai pszichoanalízis továbbfejlesztésére...

NEGATÍV ELŐJELEK...

A megvalósult és megvalósulás előtt álló kezdeményezéseket azonban erősen beárnyékolta a háború követő történelmi események.

Tószegi Freund Antal több területet is érintő ígéretes elképzeléseinek pillérei az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követő gazdasági destabilizáció következtében törékennyé váltak. Az adomány a gyors infláció miatt olvadni kezdett, ezért elemi érdek fűződött a maradék összeg kimenekítéséhez. A tervezett önálló pszichoanalitikus kiadó nem Budapesten, hanem Bécsben jött létre (1920). Az a pszichoanalitikus ambulancia (poliklinika), amelynek felállítását szándéka Budapesten fogant meg 1918-ban, hamarabb valósult meg Berlinben (1920) és Bécsben (1922), mint Budapesten (1931).

A politikai megtorlások tiszavirág-életűvé redukálták a pszichoanalízis orvosegyetemi karrierjét (három hónap) és megsemmisítették mindazokat a perspektívikus lehetőségeket, amelyek Budapestet nem sokkal korábban az európai pszichoanalízis központi szereplőjévé tették.

IV. AZ ELSŐ EMIGRÁCIÓS HULLÁM – A HÚSZAS ÉVEK ELEJÉN

Az első világháború befejezésétől Horthy fehérterrorjának kezdetéig mindössze egy év telt el. E sorsfordító időszakban a politikai-gazdasági destabilizáció két forradalomhoz vezetett, majd a jobboldali megtorlások korszaka következett. A trianoni békeszerződés aláírása után Magyarország elvesztette területének kétharmadát, nyersanyagforrásai nagy részét, s lakosságának több mint a felét. Ezekre a folyamatokra adott destruktív reakcióként jelent meg a huszadi századi Magyarország és Európa első zsidóellenes diszkriminatív jogszabálya, a numerus clausus (1920).

A fehérterror intézkedései mindazokat érintették, akik szerepet vállaltak a Tanácsköztársaság időszakában. A korabeli Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagjai közül többek sorsát meghatározóan befolyásolták az ellenforradalmi kormány megtorló intézkedései. Történelmi távlatból ítélve kétségkívül megállapítható, hogy ebben az időszakban érte az első súlyos csapás a magyar pszichoanalitikus mozgalmat.

A MAGYAR PSZICHOANALITIKUS MOZGALOM VESZTESÉGEI (1919–1920)

Ferenczi Sándor egyetemi professzori kinevezését 1919. augusztus 8-án törölték, s ezzel mintegy automatikusan megszűnt a pszichoanalízis oktatása is a hazai orvosképzésben. A pszichoanalízis jó

időre ismét visszaszorult a magánrendelők falai és az egyesületek szervezeti keretei közé, itthon és Európa-szerte egyaránt. Ferenczinek ettől kezdve sorozatos veszteségeket és tömérdek megaláztatást kellett elviselnie, amely személyét és az analitikus közösséget is érintette.

A Tanácsköztársaság utáni megtorlás – a fehérterror teremtette diktatúra s a numerus clausus révén felkorbácsolt antiszemitizmus – elsősorban a baloldali, a zsidó vagy a diktatúraellenes értelmiséget sújtotta. Legtöbbjük arra kényszerült, hogy elhagyja az országot, s másutt bontakoztassa ki tehetségét.

AZ ELSŐ EMIGRÁCIÓS HULLÁMRÓL – ÁLTALÁBAN

Jelentős számú tudós, művész, alkotó hagyta el az országot az 1919–20-as években. Olyan társadalmi csoportok tagjai, amelyek korábban lényegesen hozzájárultak a századforduló Magyarországnak modernizációjához. A pszichoanalitikusok emigrációját sem tekinthetjük csupán egy szűk szakmai csoport jellegzetes életesély-választásának. 1919-ben ugyanis döntően az intellektuális réteg mozdult meg, s a budapesti analitikusok – akik a baloldali, illetve a polgári radikális körök tagjaival kiterjedt kapcsolatrendszert ápoltak – ennek az értelmiségnek a részét alkották.

Ekkor még a legtöbben európai országot választottak, nem pedig az Amerikai Egyesült Államokat. A kivándorlók céljait nemcsak Berlin vonzása, hanem az USA megszorító bevándorlási politikája is befolyásolta (lásd részletesebben az V. fejezetet).

A kivándorlók számára a német nyelvű országok kézenfekvő választásnak tűntek – több szempontból is. A német befolyás a magyar kultúrában és oktatásban jelentős szerepet játszott, a nyelvet sokan már kisgyermek korukban elsajátították. Ferenczi maga is kétnyelvű volt. Ugyanakkor Bécs, Berlin, Göttingen és Heidelberg egyetemein tanulni presztízst jelentett. „Az átlagos középosztály »magyar« embere általában német (sváb) vagy zsidó származású volt, és számára a német kultúra és civilizáció Magyarország és a Magyar–Osztrák Monarchia kapcsolatát jelentette Európával és a világ többi részével.” (Frank, 1999, 11.)

Az alkotó értelmiség tagjai joggal reménykedtek abban, hogy hamar beilleszkednek egy nyelvileg és kultúrájában nem teljesen ismeretlen ország életrendjébe. Kármán Theodor, Polányi Mihály, Szilárd Leó, Teller Ede, Hauser Arnold, Lukács György és Mannheim Károly – az első között hagyták el az országot. A később világhírnévre szert tett filmesek közül elment Korda Sándor (a későbbiekben Sir Alexander Korda), Kertész (Curtiz) Mihály, Balázs Béla költő és filmtéoretikus, Kassák Lajos, Márai Sándor, számos képzőművész, köztük Bernáth Aurél, Ferenczy Noémi vagy Kernstok Károly. Jóllehet többen átmenetinek tekintették az emigrációt, sokan soha többé nem jöttek vissza. Berlin a húszas években Európa kulturális fővárosának tekinthető, pezsgő zenei és irodalmi élettel, filmes és színházi eseményekkel, a művészetek és a tudományok kiemelkedő színvonalú képviselőivel. A város az első világháború után Párizs riválisa – izzig-vérig kozmopolita város lett. (Frank, 1999)

AZ ELSŐ PSZICHOANALITIKUS EMIGRÁCIÓS HULLÁM – BÉCS, BERLIN, LIPCE (1919–1925)

Az első emigrációs hullám során a tizenkilenc tagot számláló magyar egyesületekből hat egyesületi tag, azaz a kis közösség egyharmada hagyta el az országot, valamint nyolc olyan fiatal, akiből később más országban és más kontinensen neves analitikus lett.

Többüknek Tanácsköztársaság alatt szerepvállalásuk miatt kellett emigrálniuk: mint például Varga Jenő, Radó Sándor vagy Hárnik Jenő. A dolgozatban részletesen kitérek arra, ki miért, hova távozott és mi lett a sorsa, itt most néhány általános jellegzetességet emelek ki. A legtöbb analitikus Berlint választotta, ahol hozzájárultak egy új szakmai modell felépítéséhez a kizárólag orvosi diplomához kötött pszichoanalitikusképzéshez. Ebben kiváltképp nagy szerep jutott Radó Sándornak. Sok fiatal a berlini intézetben képeztek ki, mint például Franz Alexandert, Bálint Mihályt és feleségét, Alice-t. Jóllehet az első emigrációs hullám tagjai később visszatérhettek a konszolidált Magyarországra, ezt meglepően kevesen tették. Bálintékon és Gyömrői Edithen kívül senki sem tért vissza, s ők is a második emigrációs hullámmal végleg elhagyták az országot. A két emigrációs időszak között a

budapesti pszichoanalitikus közösség kiheverte a veszteségeket – és egy új fiatal nemzedék kezdte el pszichoanalitikusképzését elsősorban Ferenczi, Bálint Mihály és Alice, Kovács Vilma, Hollós István és Hermann Imre tanítványaiként, megszilárdítva a „budapesti iskola” elméleti és gyakorlati sajátosságait.

ELSŐ EMIGRÁCIÓS HULLÁM: 1919–1925

Bécs	Berlin	Lipce	New York City
A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület tagjai			
Varga Jenő	Hárnik Jenő Melanie Klein Radó Sándor		Lóránd Sándor
Leendő analitikusok			
Mahler Margit Gyömrői Edit René Spitz	Bálint Mihály Bálint Alice Alexander Ferenc Gerő György Gyömrői Edit (1923)	Benedek Teréz	

V. AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK BEVÁNDORLÁSI POLITIKÁJA

Az American Psychoanalytic Association (az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület) – rövidítve APA – az Anschlusst követően azonnal felállította az Emergency Committee on Relief and Immigrationt (Segélyezési és Bevándorlási Válságbizottság – a továbbiakban Válságbizottság), az európai kollégák segítségére. A Válságbizottság szakmai kezdeményezésre létrejött civil szervezet volt. Megalakulásának és működésének jelentőségét akkor ítélték meg valódi súlyának megfelelően, ha az Egyesült Államok menekültügyi és bevándorlási politikájáról is képet alkotunk. Ennek tükrében érzékelhetjük milyen bel- és külpolitikai tényezők határozták meg e civil szervezet működési lehetőségeit.

A RESTRIKCIÓS POLITIKA HÁTTERE

Az Egyesült Államok bevándorlási politikáját a német fasizmus térnyerésének periódusában négy fő tényező határozta meg:

1. a már meglévő, korlátozó jellegű bevándorlási törvények és rendelkezések,
2. a Külügyminisztérium tisztviselőinek merev hozzáállása, illetve az amerikai érdekvédelem túlhangsúlyozása: mind gazdasági, mind politikai értelemben,
3. a bevándorlást ellenző amerikai közvélemény,
4. az amerikai elnök, Franklin Delano Roosevelttel kezdeti vonakodása a humanitárius

intézkedésekkel szükségszerűen együtt járó belpolitikai kockázatvállalással szemben. Az USA hagyományosan az európai emigránsok menedéke, a vallási és a politikai szabadságjogok szószólója volt. A XIX. század második felében és a XX. század elején több mint 2,5 millió zsidót fogadott be. A bevándorlók számának növekedésével azonban fokozódott az angolszász protestáns többség féltelme a faji és vallási kisebbségekkel szemben – mint amilyenek a „feketék, a keletiek, a római katolikusok és a zsidók voltak.” Ezért a kormány fokozatosan bevándorlási korlátozásokat vezetett be, amely az első világháborút követően az európaiakat is érintette.

Ugyanakkor, a külföldi importnak tekintett bolszevizmus és anarchizmus terjedésével összefüggésben, a „vörös veszély” is megjelent az amerikai politika horizontján. Mindehhez társult a növekvő amerikai antiszemitizmus.

A Johnson-Reed-féle bevándorlási törvény, amelyet 1921–1924 között dolgoztak ki, az európai országokra vonatkozóan éves, alapvetően *nemzeti kvótát* állított fel. Ez kedvezett az angolszász bevándorlók nemzetiségi csoportjainak, és távol lehetett tartani azokat, akikről az a vélemény alakult, hogy nehezen tudnak vagy akarnak asszimilálódni. Ilyenek voltak például a szlávok („minden szláv bolsevista agitátor”), az olaszok („minden olasz anarchista”) és a zsidók („akiknek túl nagy hatalmuk van az Egyesült Államokban”). A jogszabály 1929-ben hatályba lépett, s a kvótarendszer alapján a bevándorlók lehetséges létszámát évente 153 774 főben maximálták (Breitman és Kraut, 1987, 7.).

A gazdasági világválság következtében újabb megszorításokra került sor. 1930-ban Hoover elnök és a Külügyminisztérium bevezette az úgynevezett közteher-klauszula szigorított változatát. A *közteher-klauszula* eredetileg azokról a személyekről rendelkezett, akik megfelelő fizikai vagy mentális képességek hiányában alkalmatlannak minősültek a munkavégzésre, és ilyenformán „valószínűleg közteherré válhatnak”. Ennek elkerülésére az érintett kategóriába soroltak nem kaphattak vízumot. A kirekesztő törvényt 1930 szeptemberétől az európai bevándorlókra is kiterjesztették.

Az elnökről elnevezett „Hoover-barikád” Hitler hatalomra jutása után is érvényben volt, amikor zsidók ezrei kényszerültek menekülni a náci Németországból.

1933–1944 között összesen 120 ezer német és osztrák állampolgár vándorolt be az USA-ba. A nácizmus elől menekülő, többi európai országból érkezők számát is figyelembe véve mintegy 250 ezerre tehető az időszak bevándorlóinak összlétszáma. Nagy-Britannia 70 ezer főt, Kanada kevesebb mint ötezer bevándorlót engedett be. Amerika a rendelkezésre álló 153 774 fős éves kvótát sohasem töltötte ki, soha nem lépte túl a kvóta 54 százalékát. A Németországnak „járó” évi 25 957 kvótát is csak ritkán használta fel. A holokauszt során elpusztult 6 millió zsidó közül több százezer eredménytelenül folyamodtak amerikai vízumért még a háború kitérése előtt (Breitman és Kraut, 1987, 10.).

A Külügyminisztérium 1930-ban arra utasította a konzulokat, hogy a bevándorló vízumok számát csökkentsék le a fennálló kvóta 10 százalékára. A konzulok a Külügyminisztérium hatáskörébe tartoztak, a bevándorlási törvények érvényesítése viszont a Munkaügyi Minisztérium feladata volt. A külügy érdekeltsége mindvégig ellentétben állt a Munkaügyi Minisztérium liberális felfogású politikájával, később pedig mindazokkal a szervezetekkel, amelyek a kvótarendszer és más megszorító intézkedések enyhítését szorgalmazták.

Mivel a kormányzat a hitleri Németország berendezkedése idején (1933–1934) nem ítélte el nyíltan a náci Németországot, a továbbiakban a két minisztérium csatározásának vetületében született szabályozások jelentették az orientációs pontokat.

Azok, akik nem rendelkeztek rokontól származó kezességi nyilatkozattal (affidavit), illetve nem tudtak ellenőrizhető módon megélhetésükről gondoskodni, továbbra is a közteher-klauszula korlátozásának hatálya alá estek. Az affidavit szó tehát kiemelkedő státust kapott. Az affidavitok megszerzése az egyénekre és a civil szervezetre – beleértve az amerikai analitikusok által felállított Válságbizottságot is – óriási feladatot rótt. Minden egyes bevándorlóért anyagi kezességet kellett vállalni. Egy három-négy fős család óvadéka évi ötezer dollárt tett ki. (Az Emergency Committee tájékoztató levele, 1938. március 19., Forrás: Brill Lib.) Ez az összeg például a Chicagói Pszichoanalitikus Intézetben dolgozó fiatal orvosok évi jövedelmének kétszerese volt.

VESSZÓFUTÁS A PAPIROK BESZERZÉSÉÉRT

Még békeidőben is rengeteg utánajárást igényelt az 1924-es bevándorlási törvény szabta kívánalmaknak eleget tenni. A Németországból már ideiglenes menedékhelyre került emberek, helyzetüknél fogva, képtelenek voltak megszerezni az azonosításukhoz szükséges dokumentumokat, Külügyminisztérium pedig nem volt hajlandó könnyíteni a feltételeken még 1933 szeptemberében sem. Ennek következtében a konzulok, mint nemzetük „védelmi erői”, egymással versengve utasították vissza a bevándorlási kérelmeket. Ilyenformán 1933-ban a német kvóta 25 975-ös keretszáma meglehetősen kihasználatlan maradt: összesen 1300 kérelmező kapott bevándorló vízumot. 1933 végére azonban a helyzet annyira tarthatatlanná vált, hogy a Külügyminisztérium lehetőséget biztosított a konzulok számára: tekintsenek el a dokumentumok bemutatásától, ha azokat a kérelmező már nem tudja beszerezni. Ennek következtében 1934-ben 4000 menekült jutott a kvótán belül bevándorlási vízumhoz, de ez hat és félszer

kevesebb, mint ahány ember számára az éves keret lehetővé tette volna az áttelepülést. (Breitman és Kraut, 1987, 23.)

BERLIN 1933–1934 – TESTKÖZELBEN

George S. Messersmith berlini főkonzul (1930–1934) tisztában volt azzal, hogy a náci Németország egyre brutálisabb intézkedései a zsidók megsemmisítésére irányulnak. A „Harmadik Birodalom ellenségei” közül 1933 júliusában már több mint huszonezer embert szállítottak koncentrációs táborokba. Messersmith ősszel már tudta: a náciak arra készülnek, hogy a német zsidóságot megfosztják állampolgárságuktól. Ekkorra már az is világossá vált, hogy jog szerinti földönfutók, egyszersmind kifosztott nincstelenné lesznek, hiszen személyes vagyonukat nem vihetik magukkal. Ez a helyzet drámaian tovább rontotta a zsidó menekültek bevándorlási lehetőségeit, hiszen mások kezességére (affidavit) szorultak. A berlini főkonzul azonban teljesítette a kapott utasítást, és a kvótát a lehetséges keretszám 10 százalékára csökkentette.

Messersmith – mint az amerikai kormány többsége – bízott a Harmadik Birodalom gyors összeomlásában, s igyekezett távol tartani az amerikai nemzetet a náci Németországtól csakúgy, mint a zsidó értelmiség befolyásától. Kifogásolta például a University in Exile létrehozását, amely később a New School for Social Research része lett, és számos olyan baloldali és zsidó tanárt alkalmazott, akiknek el kellett hagyniuk Németországot, hiszen „Hitler törvényei következtében 1678 előadó és professzor vesztette el állását.” (Fermi, 1968, 52.). Messersmith Carrhoz, a Konzuli Szolgálat igazgatójához címzett levelében írja: „Nem tölthetjük meg saját egyetemünket olyan külföldi tanárokkal, akiknek gondolkodásmódja eltér a miénktől, és ifjainkat olyan irányba terelik, amely nincs összhangban nemzetpolitikánkkal és kulturális életünkkel.” (Breitman és Kraut, 1987, 44.)

ERŐSÖDŐ EURÓPAI FASIZMUS – ANSCHLUSS –, ENYHÜLŐ AMERIKAI VÍZUMPOLITIKA

A nürnbergi törvények 1935-ös bevezetése módosító intézkedésekre készítette az amerikai Külügyminisztériumot. E változásokban komoly szerepet játszottak a zsidó szervezetek. Az európai bevándorlók száma 1936-ban 6987, 1937-ben 12 532, 1938-ban már 20 301 fő volt.

A nemzeti szocializmus megsemmisítő hatást gyakorolt Bécs kulturális életére. A zenészek 36,25 százaléka az USA-ba, 6,3 százaléka Nagy-Britanniába, míg a filmesek és színházi emberek 37 százaléka az Egyesült Államokba menekült (Rathkolb, 1995).

A Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület az Anschluss másnapján, 1938. március 13-án, Freud otthonában tartotta ülését. Sorsdöntő este volt. A tagok úgy döntöttek, hogy feloszlatták az egyesületet, és létrehozzák ott, ahol Freud letelepedik. Három nappal az Anschluss után egy SA-különművelény átkutatta a Freud család otthonát. Útleveleiket elkobozták, elvittek 6000 schillinget, amiről elismervényt hagytak. Freud ekkor lakonikusan megjegyezte: „Sohasem kaptam ilyen sokat egyetlen vizitért.” (Freud, 1938; idézi Molnar, 1992, 231.) A pszichoanalitikus könyvkiadót lefoglalták.

Hermann Göring bécsi beszédében bejelentette, hogy négy éven belül Bécs „tisztá német” város lesz. Ez a kijelentés nemcsak a 170 ezer vallásos zsidóra, de valamennyi „nem árfára” is vonatkozott, további 400-500 ezer ember kitelepítését – illetve kimondatlanul: likvidálását – jelentette. A náciak azonnal megkezdtek a zsidó vagyon felmérését, illetve kisajátítását. Hat hónapon belül 50 ezer zsidó emigrált a náci fennhatóság alatt álló területekről. Az éves amerikai kvóta Ausztria számára ekkor 1413 bevándorlót engedélyezett.

Nyilvánvalóvá vált, hogy Amerikának lépnie kell. Rooseveltnél elnök maga is támogatta a humanitárius stratégiát, ám a lehetőség szerint úgy, hogy ne kelljen igénybe venni a Kongresszus jóváhagyását – amely elutasította volna a tervet. Kiskapukat kellett találni az adott szabályozási rendszeren belül. Roosevelttel szellemes kompromisszumot javasolt az osztrák menekültek kvótakeretének növelésére: Miután Németország bekebelezte Ausztriát, az osztrák kvótát vonják be a német kvótarendszerbe, s ez legyen érvényes az osztrák zsidókra is. Így 25 957 főre nőtt az osztrákokra is érvényesíthető keretszám.

A korabeli amerikai közgondolkodást illusztrálják a következő adatok: az Anschluss után háromnegyed év múlva, 1939 januárjában a lakosság 83 százaléka ellenezte a bevándorlást. 1940. március végéig több mint száz xenofób indítvány és törvény került a képviselőház elé.

Ilyen speciális körülmények között kell elképzelnünk a Válságbizottság erőfeszítéseit az európai pszichoanalitikus kollégák és családtagjaik megmenekítésére.

VI. AZ „ÖNÖK BIZOTTSÁGA” – Az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület Segélyezési és Bevándorlási Válságbizottsága

Egy héttel az Anschlusst, 1938. március 13-át követően az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület felállította a Segélyezési és Bevándorlási Válságbizottságot. A Válságbizottság tevékenységének meghatározó szerepe lett a pszichoanalízis történetében, hiszen azzal, hogy segítséget nyújtott az üldözött európai kollégák megmenekítéséhez és amerikai letelepedéséhez, nemcsak életet mentett meg, hanem az európai pszichoanalízis – beleértve a budapesti iskola – legfőbb értékeit is átmenekítette. Lawrence S. Kubie, az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület (APA) főtitkára lett a Válságbizottság elnöke. A bizottság tagjai a föderáció különböző államaiban működő pszichoanalitikus egyesületek vagy intézetek képviselői voltak: Bostonból dr. Helene Deutsch, dr. Henry Murray és dr. Ralph Kaufman; Chicagóból dr. Franz Alexander és dr. Thomas French; New Yorkból dr. Bertram Lewis, dr. Sandor Rado, dr. Adolf Meyer, dr. George Daniels és dr. Lawrence Kubie; Washington–Baltimore-ból dr. Lewis Hill. Amint látjuk, két magyar származású analitikus, Sandor Rado és Franz Alexander is tagja volt a Válságbizottságnak.

A Válságbizottság segítséget nyújtott az európai pszichoanalitikus kollégák és családtagjaik kimenekítéséhez, az Államokba történő bevándorlásához és letelepedéséhez, továbbá elősegítette integrálódásukat az amerikai szakmai közösségekbe. Ez utóbbit neheztette az európai és az amerikai törvények közötti eltérés, amely érintette a praxisjogot, a tanítási jogot és korlátozta a laikus (a nem orvosi diplomával rendelkező) analitikusok munkavállalási lehetőségét. A Válságbizottság „alanyi jogon” nyújtott segítséget, tehát elég volt, ha valaki tagja volt az analitikusok nemzetközi közösségének. Szakmai teljesítmények nem befolyásolták a bizottság döntéseit és felülemelkedett a szakmai rivalitáson alapuló konfliktusokon.

HOGYAN MŰKÖDÖTT A VÁLSÁGBIZOTTSÁG?

A bizottság folyamatos együttműködést tartott fenn a Külügyminisztériummal és más kormányzati szervekkel, a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesülettel (IPA), valamint az amerikai nemzeti egyesületek és intézetek tagjaival. Az összehangolt együttműködésre és világos kommunikációra óriási szükség volt a „keresztbe” szervezések zsakutcájának elkerülése miatt.

A Válságbizottság adománygyűjtési felhívást tett közzé az amerikai pszichoanalitikusok között, amely kettős célt szolgált:

1. *A menekülés elősegítését.* A külföldön letétbe helyezendő összeget felhasználhatták utazásra, határátlépésre, tehát minden olyan célra, amely a veszélybe került kollégák emigrációját – úti céltól függetlenül – elősegíthette.
2. *A folyamatos bevándorlás anyagi fedezetének előteremtését,* pénzalapot az affidavitok kiadásához, majd a bevándorlók letelepedésének támogatásához.

A Válságbizottság több egy évtizedes tevékenysége során nemcsak a kimenekítéshez és a letelepedéshez nyújtott segítséget. Később is támogatta azokat a bevándorlókat, akik nem tudtak megfelelő munkát találni. Az anyagi segítség nem adományt jelentett, sokkal inkább hosszú lejáratú kamatmentes kölcsönt, amit pár év múlva, sikeres beilleszkedés után vissza kellett fizetni. Ez növelte a betelepülő önrétkezelését és elkerülte az alárendelődési kényelmetlenséget. A bizottság „külfegyese” az elnök, Lawrence Kubie volt. Ő vette fel a kapcsolatot a Külügyminisztériummal, a Konzuli Szolgálattal. Kubie állt közvetlen kapcsolatban a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesülettel, valamint a Brit Pszichoanalitikus Egyesület

elnökével, Ernest Joneszal. Kettejük együttműködése révén alakult ki az európai pszichoanalitikusok emigrációjának fő stratégiája.

A Válságbizottság társelnöke, Bettina Warburg találkozott a bevándorlókkal, ő készítette, illetve készíttette az interjúkat, s rá lehetett számítani a mindennapok megszervezésében. (William D. Jeffrey, 1989)

A Válságbizottság üléseiről tájékoztatást küldött az APA tagszervezeteinek. Hitelesen tükrözi az amerikai szellemiséget a bizottság levelezésében többször megjelenő kifejezés, „Your Committee”, a Válságbizottság szinonimájaként használt „az Önök Bizottsága” megszólítás, amely nemcsak arra utalt, hogy ezt a szervezetet az APA hozta létre, hanem mindvégig arra is, hogy képviselőben működik.

Válságbizottság megállapodott a bécsi amerikai konzulátussal: az affidavitokat és a szükséges iratokat a konzulátusoknak küldik el, akik akkor használják fel, amikor azt esedékesnek ítélik meg. A hatóságok azonban nem oldották fel a kivándorlási tilalmat a zsidók számára. Az amerikai analitikusok összefogásának köszönhetően gyorsan nőtt a pénzalap. „Az Önök Bizottságának sikerült az Ausztriában dolgozó analitikus kollégák jelentős részének affidavitot biztosítani – olvasható Kubie egyik levelében az örömteli bejelentés –, így amint feloldják a kivándorlási tilalmat, azok, akik nem más európai országba mennek, lehetőséget kapnak az amerikai vízum megszerzésére.” (Kubie, 1938. márc. 31, idézi Kurtzweil, 1992, 344.)

Tehát mindaddig, amíg a náci nem oldják fel a kiutazási blokádot, nem szereshető vízum. Viszont ha nincs vízum, akkor kiutazási engedélyhez sem lehet hozzájutni. John Wiley amerikai főkonzul 1938. június 8-i levelében így tájékoztatta Messersmitht Bécsben szerzett megfigyeléséről: „...A náci hivatalnokok nem akarnak hónapokig várni arra, hogy a zsidó személyek megkapják amerikai vízumukat, ragaszkodnak az azonnali kiutasításhoz.” (Breitman és Kraut, 1987, 54.) A politikai játéktéren ez a fajta „kettős könyvelés” a zsidók százezeinek halálos ítéletét jelentette. Hitler üzent Göringgel: ha nem takarodnak el a zsidók Ausztriából, akkor a náci gondoskodnak majd eltávolításukról. „Háború esetén [írja Wiley Messersmithnek] a Jö ég az egyedüli megmondhatója, mi történik ezekkel a boldogtalan és szerencsétlen emberekkel.” (uo.)

A Válságbizottság New Yorkban minden lehetséges eszközzel segítette európai kollégáikat, hogy – ha a már biztosított affidavitokkal vízumhoz jutnak – a határ másik oldalán táplálékot és szállást tudjanak szerezni, és megvásárolhassák a szabadságba vezető vonat- és hajójegyeket... 1938. júniusig 10 000 dollár érkezett a bizottság számlájára és ebből 2000 dollárt átutaltak Jonesnak. (Kubie, 1937–1938, 68.)

...ÉS MI LESZ AZUTÁN?

Ez a kérdés mindenkit izgatott: a faszálódó Európából kivaszítottakat éppúgy, mint a befogadókat. Az emigránsok jól tudták, hogy ha sikerül is épségben elkerülni az életveszélyt, máris szembe kell nézni a letelepedés nehézségeivel. Hiszen muszáj beilleszkedniük a befogadó ország kultúrájába, szűkebb szakmai közegébe, és meg kell küzdeniük a nyelvi nehézségekkel egy olyan szakterületen, amely különösképpen „nyelvérzékeny”. A hirtelen jött bevándorlás a befogadókra is egzisztenciális nehézségeket rótt...

Az európai pszichoanalízis képviselőit szívesen látták a harmincas évek elején Amerikában, sőt hosszú távon is igényt is tartottak szakértelmükre. Radó Sándort Berlinből csábították el 1931-ben, hogy a berlini modell alapján alakítsa ki a képzési struktúrát az újonnan létrehozott New York-i Pszichoanalitikus Intézetben. 1932-ben kapott meghívást Chicagóból Franz Alexander, aki szintén Berlinből telepedett át. 1933 után azonban hirtelen túl sok lett az európai kolléga az amerikai pszichoanalitikus közösségekben. „Nagyobb központjaink, ahol már jól szervezett egyesületek és intézetek működnek, megfelelően el vannak látva szakképzett analitikusokkal és kiképzendő hallgatókkal; a Németországból érkezett bevándorlók csak tovább növelik létszámukat” – írta Kubie 1938-ban Jonesnak. (Lawrence S. Kubie levele Ernest Jonesnak, 1938. április 26., Forrás: Brill Lib.)

A Válságbizottság mindennek tudatában kidolgozott egy lehetséges forgatókönyvet és kiadott egy *bulletint*, amelyben tájékoztatták a bevándorolni szándékozókat a lehetőségekről – nem hallgatva el

a várható komoly nehézségeket sem. Kubie arra kérte Jonest, hogy használja fel az általa ismert összes lehetséges informális és formális csatornákat, hogy a *tények* eljuthassanak az európai kollégákhoz.

A Válságbizottság kétoldalú kapcsolat kialakítására törekedett. Segítségért ígért a letelepedéshez, a városok kiválasztásában, s anyagi támogatást a kezdeti időszakra, ám cserébe elvárta, hogy pártfogoltjaik kövessék javaslataikat. A Válságbizottság nem tartotta kívánatosnak, hogy a menekülő európai kollégák fenntartsák az IPA „általános tagság” státusát, vagyis – ahogyan nevezték – „Nansen”-tagként² regisztrálják őket. Berlin után 1938-ban a bécsi pszichoanalitikus egyesület is megszűnt, s ekkor mindazok, akik a feloszlott egyesületekhez tartoztak, elvesztették mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi analitikus egyesület tagsági jogát. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület alapszabálya szerint ugyanis csak a nemzeti egyesületeken keresztül lehetett a nemzetközi tagságot fenntartani – s ez az előírás mind a mai napig érvényben maradt. A legkézenfekvőbb megoldásnak az látszott, hogy a hontalanná vált kollégák egyénileg, „saját szakmai jogukon” is csatlakozhassanak az IPA-hoz. Ez viszont ellentétben állt az amerikai szakmai érdekekkel. Az APA álláspontja szerint a letelepedés után az európai analitikusoknak is felvételt kellett kérni az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület valamelyik tagszervezetébe. Ezzel az európai analitikusok az amerikai normák szerinti elbírálás alá kerültek.

Erich Fromm 1936-ban a következőket írja Ernest Jonesnak New Yorkból:

„Mivel nem volt más választásom, elfogadtam, hogy feladom a német pszichoanalitikus egyesületi tagságomat. Jólléhet közeli kapcsolatban vagyok a Washington–Baltimore Pszichoanalitikus Egyesülettel, ahol az elmúlt években kurzust tartottam, elveik ellen volna, hogy egy nem orvost elismerjenek tagnak... Mivel ez a helyzet, szeretném, ha »Nansen«-tagként kapcsolódhatnék a Nemzetközi Egyesülethez, és nagyon hálás lennék Önnek, ha megtenné ehhez a megfelelő lépéseket.” (Erich Fromm levele Ernest Jonesnak, 1936. május 25., Forrás: Arch. Brit. Psa. GO7/BF/F04/07D).

A laikus európai analitikusok helyzete roppant megnehezült. Az amerikai jogrendszer ugyanis a pszichoanalitikus praxis folytatását orvosi diplomához kötötte. A bizottság kereste a kompromisszumos megoldást. A különlegesen képzett, nagynevű, laikus analitikusok számára a „tisztelbeli vendég” státusát alakították ki azzal a feltétellel, hogy a jövőben ezek a kollégák is elfogadják a medikus irányultságú pszichoanalitikus-képzés feltételeit. A laikus analitikusok többsége számára az oktatás vagy a gyermekterápia maradt.

Ugyanakkor az orvosi képzettséggel rendelkezőkre is nehéz feladat várt: az *orvosi diploma honosítása*, melyet olykor csak végeláthatatlan procedúra árán lehetett elérni. Kiderül, hogy Amerika huszonegy államában, akár a törvényi szabályozásból következően, akár a gyakorlati ügymenetből fakadóan, *külföldi számára praktikus lehetetlenség* megszerezni az *orvosi működési engedélyt*. A honosításhoz szükséges vizsga az amerikai rendszerre épül. Ha figyelembe vesszük az európai és az amerikai egyetemek közötti képzési eltéréseket és a nyelvi nehézségeket, akkor realisan érzékeljük a feladat nehézségét. Sokuk karrierje ekkor tört meg.

A *bulletin*ben leírt feltételek valamennyi emigráns számára a lehető legnagyobb kihívást, az idősebb nemzedék részére komoly visszatartó erőt jelentett.

A *bulletin* szerkesztői előzetes rossz tapasztalataik alapján kiemelt figyelmet szentelnek az elkötelezettség kérdésének. Hangsúlyozzák: a Válságbizottság támogatását igénybe vevőktől elvárják, hogy „a közösségekhez fűződő kapcsolataikat valódi elkötelezettségnek tekinték. Tehát legyenek készek néhány évig a kijelölt helyen maradni akkor is, ha a helyzet nehéznek bizonyul – kivéve, ha olyan kényszerítő erejű körülmények alakulnak ki, amelyekről a bizottság is elismeri, hogy az azonnali váltás helyes és szükséges lépés.

1938. november végén a Válságbizottság jelentése arról számol be, hogy a bizottsághoz fordulóik számára már találtak állást az ország különböző analitikus közösségeiben. Nyugati és keleti parti vagy az ország közepén működő intézetek egyaránt szerepelnek a listán: Chicago, Maryland, Los Angeles,

² A Népszövetség 1922-ben létrehozta a Menekültügyi Főbizottságot, amelynek vezetésével Fridtjof Nansen (1861–1930) norvég sarkkutatót, tudóst, Nobel-békedíjas (1922) politikus bízt meg. Nansen ekkor találta ki a hontalanná vált menekültek számára az *Nansen-útlevelet*, azt a személyazonosságot igazoló, letelepedést és munkavállalást megkönnyítő dokumentumot, amelyet 1942-re már 52 ország kormánya ismert el. Összesen körülbelül 450 000 Nansen-útlevelet bocsátottak ki.

Detroit, Missouri, San Francisco, Worcester, Brooklyn, Boston, Newark vagy New York (Report of The Emergency Committee on Relief and Immigration [Lawrence S. Kubie, a Válságbizottság elnökének beszámolója], November 22, 1938., Forrás: Brill. Lib.).

A SZAKMAI KONFLIKTUSOK EREDETE ÉS KEZELÉSÜK

Nemcsak az USA bevándorlási politikája és az amerikai szabályozások okoztak nehézséget az európai analitikusok megmentéséért ténykedő Válságbizottság munkájában, hanem azok a belső szakmai feszültségek is, amelyek kezdettől fogva megosztották a pszichoanalitikus mozgalmat. Ezek az ellentétek a húszas-harmincas évek kényszerű emigrációi során felerősödtek, és szélsőséges esetekben komoly egzisztenciális csatározásokban nyilvánultak meg.

Európán belül elsősorban Bécs és London, Melanie Klein és Anna Freud között támadtak ellentétek, amelyet Ernest Jones hatalmi törekvései is fokoztak. Jones igyekezett kis pszichoanalitikus birodalmat kialakítani Londonban, amelyhez élvezte Freud támogatását is. Az 1926 óta Londonban élő Klein úgy érezte, hogy a bécsiek elvetik a pszichés fejlődésre vonatkozó nézeteit, ezért megpróbálta Jonest rávenni, gyakoroljon nyomást rájuk. Eközben az apjával kimenekített, már Londonban élő Anna Freud arra célozgatott, hogy Melanie Kleint ki kellene zárni a nemzetközi egyesületből. Heves szembenállásuk megosztotta a brit analitikusokat is. (Steiner, 2005.).

Komoly feszültség alakult ki a Nemzetközi és az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület között is. Az amerikaiak úgy érezték, hogy az IPA főléjük tornyosul, megnyirbálja autonómiatörekvéseiket, s nem ismeri el, hogy az amerikai pszichoanalitikus mozgalom fejlődése eltér az európaítól. A kieleződött ellentétek végül oda vezettek, hogy 1938–39 telén Ernest Jones és Edward Glover, az IPA elnöke és titkára jelezték, hogy egy amerikai látogatás során szándékukban áll tárgyalni erről a kérdésről, kifejezetten azzal a céllal, hogy felszámolják a fennálló nézeteltéréseket.

Nem várt nehézséget váltott ki az európai pszichoanalitikusok hirtelen megnőtt jelenléte Amerikában. Az amerikai analitikusok úgy látták, hogy a bécsiek az „Amerikával szembeni ellenségesség” (Kubie, 1937–1938, 66.), a „csoport hagyományosan elszigetelődésre törekvő politikája” (uo. 65.), valamint az „orvosi szakmával szembeni régi ellenszenvet” jellemzi (uo. 66.). Freud idegenkedett az amerikai pszichoanalízistől és igyekezett másokat is távol tartani Amerikától. Kifejezetten rossz néven vette Ferenczi egyéves amerikai útját is, és sok analitikus távozását Európából. Úgy ítélte meg, hogy minden jelentős személy, aki elhagyja Európát, gyengíti az európai pszichoanalitikus mozgalmat.

Az európai és az amerikai képzési modellek is jelentősen eltértek egymástól. Bécsben és Budapesten támogatták a laikus analitikusképzést, míg Berlinben és a berlini modellnek prioritást biztosító amerikai képzésben szóba sem jöhetett. A budapesti iskola sajátosságait éppen az interdiszciplináris nyitottságnak köszönhette. Az amerikai pszichoanalízis medikalizálódott, s ez a szemlélet elvileg is eltért Freud eredeti szándékaitól. Ferenczi közel egyetendő amerikai tartózkodása alatt nyíltan egy laikus csoport mellé állt, amely New Yorkban óriási ellenállást váltott ki. Ezek az ellentétek a bevándorlással aktualizálódtak és konfliktusforrássá váltak.

1938–39-ben, a bécsi emigrációs hullám idején, szenvedélyes szakmai csatározások folytak a New York-i Pszichoanalitikus Egyesületben és az Intézetben. Az ellentétek egyik kiváltója Karen Horney volt, aki hangsúlyozottan elvetette a freudi biológiai ösztönteória prioritását, és előtérbe állította a környezeti és kulturális hatások személyiségformáló erejét. Horney alapvetően ellenzte Kubie és Rado klinikai „ortodoxiját”, s azzal vádolta őket, hogy nézeteikkel rátelepednek a New York-i kandidátusok szemléli fejlődésére. Ellenfelei azt tartották, hogy Horney a saját nézetein kívül nem oktat mást, és nem vezeti be a jelölteket a klasszikus freudi elméletbe. Kubie 1939 novemberében Glovernek írt levele jól illusztrálja a korabeli helyzetet:

„Ázt hiszem, jeleztem feléd, hogy ez az [új] oktatási program meglehetősen erős belső küzdelem gyümölcse, [...] A vita mögött meghúzódó helyzet röviden úgy írható le, hogy nemcsak az egyesületi tagok, hanem a hallgatók között is négy klikk alakult ki: a hallgatók egy csoportja kizárólag Horney, egy másik csoport kizárólag Radó, egy harmadik Kardiner befolyása alatt állt, s egy negyedik csoport többé-

kevesé általános, klasszikus képzésben részesült. Mindegyik csoport többé-kevésbé hermetikusan izolálódott a többitől, és el tudod képzelni, ez mekkora zűrzavart, féltudalást és nem megfelelő képzést, kölcsönös bizalmatlanságot és ellenségességet keltett. Ezt a programot azért terveztük, hogy egyfajta ésszerű rendezettséget biztosítson a hallgatók tanulmányai során, és biztosítsa, hogy minden hallgató az összes lehetséges hatáskor ki legyen téve.” (Kubie, idézi Kurzweil, 1992, 348–349.)

Mindezen konfliktusokkal együtt a Válságbizottság folytatta munkáját, hiszen további segítséget vártak tőlük Párizsból, Budapestről, Antwerpenből, Svájcban, és Csehszlovákiából, a skandináv országokból. A bizottság 1938. november 1-jéig mintegy 13 000 dollárt gyűjtött össze és 7600 dollárt fizetett ki segélyként.

Ilyen körülmények közé érkezett a magyar analitikusok segélykérése.

VII. ELÉRKEZETT AZ IDŐ... (1938–1941) – A második emigrációs hullám. A magyar analitikusok emigrációs törekvései – korlátok és lehetőségek

Magyarországon az Anschlusst követő hetekben a parlament elé került az első zsidótörvény, mely 20 százalékban redukálta az izraelita vallásúak számát a sajtó-, a szín- és filmművészeti, az ügyvédi, az orvosi kamarákban, illetve a kereskedelmi értelmiségi alkalmazottak körében. Még ebben az évben megszületett az újabb törvényjavaslat a „zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”, immár a nürnbergi törvények faji meghatározásának szellemében. A második zsidótörvény az első törvény 20 százalékos rátáját a numerus clausus idején kialakított 6 százalékra csökkentette, a kereskedelmi és ipari alkalmazottak foglalkoztatási arányát pedig 12 százalékban állapította meg. Ugyanakkor a törvény kimondta, hogy a zsidók nem lehetnek állami alkalmazottak. A becslések szerint az első zsidótörvény közvetlenül mintegy 15 ezer, a második legalább 200 ezer ember életét befolyásolta. (Romsics, idézi Losonczi, 2004, 83.)

Hollós István, a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület elnöke, 1939. január 9-én levélben fordult Lawrence S. Kubiehez, hogy segítséget kérjen a magyar analitikusok számára.

„Kedves Kubie!

A párizsi találkozón 1938 augusztusban³... tudattam a kollégáinkkal, hogy a magyar tagok úgy határoztak, minden lehetséges körülmények között az országban maradnak és addig folytatják a munkát, ameddig az lehetséges...

Jelenlegi helyzetünk még nem nagyon nehéz, de várhatóan rosszabbra fordul. [Kiemelés: MJ] Ugyanezt elmondtam Jonesnak, aki igen bátorító és részletes levélben tanácsolta, tudassam Önnel is a helyzetet [...] vegye figyelembe nehéz helyzetünket, [...] tájékoztasson bennünket a lehetőségekről, a nehézségekről és azokról az utakról, amelyeket meg lehet próbálni. A cca. 15 főnyi listát szintén rendelkezésére bocsátom.

Maradok tisztelettel:

Az Ön

dr. Hollósa”

Ez a levél a második emigrációs hullám kezdetének nyitánya (Mészáros, 1998).

A Brit Pszichoanalitikus Egyesület Archivumának dokumentumgyűjteményét tanulmányozva, majd későbbi amerikai kutatásaim során (Washington D.C., New York, Chicago, Topeka Kansas) igyekeztem feltárni a történeteket, és értelmezhetővé tenni az európai zsidó pszichoanalitikusokat ért üldözés során elsősorban a magyar pszichoanalitikusok sorsát.

Három kérdés azonnal felmerült:

³ Az utolsó nemzetközi pszichoanalitikus kongresszus a II. világháború kitérőse előtt.

1. Kik szerettek volna elmenni, és akik nem mentek, azok vajon miért maradtak?
2. Honnan és milyen segítségre számíthattak a magyar analitikusok? Volt-e különbség a magyar analitikusok kimenekítésével, bevándorlásával kapcsolatban, összehasonlítva az osztrák és a német analitikusokkal, hiszen Magyarország nem volt megszállt terület.
3. Hogyan alakult szakmai szempontokból a bevándorlók sorsa?

Kubie válasza (1939. január 19.) minden lehetséges részletre és problémára is kitért. Ebből világosan látható, mire számíthattak a magyar analitikusok. A legdrámaibb információ, hogy a Magyarországra vonatkozó vízumkérelmek a kvótarendszeren belül „már tíz vagy még több évre túlméretezettek”. Tehát csak a kvótán felüli vízumra lehet számítani. A látogatói vízum, amely hat hónapos tartózkodásra jogosít, egy vagy több alkalommal ugyan meghosszabbítható, de ezzel nem lehet munkát vállalni. Ellenben reményt jelenthet, ha valaki speciálisan oktatásra kap meghívást, amely hat hónapos tartózkodásra jogosít, úgynevezett „tanárvízum” kategóriába esett. Ennek viszont feltétele, hogy a jelölt legalább két éves aktív iskolai tapasztalattal rendelkezzen a magyar oktatási rendszerben. Ez a kikötés világosan utalt arra, hogy a pszichoanalitikus egyesületen belüli oktatások nem felelnek meg a fenti kritériumoknak. „Biztosíthatom Önöket, mindent megteszünk azért, hogy valamennyi kollégánknak, akik végleg ide akarnak jönni, biztosítsuk az affidavitet.” (Lawrence S. Kubie levele Hollós Istvánnak, 1939. január 19., Forrás: Arch. Brit. Psa. G07/BJ/F01/25).

A továbbiakban kirajzolódott egy „kérelmezői útvonalt”, mely szerint akik Európában szerettek volna maradni, azok Joneshoz fordultak, akik vállalkoztak az amerikai bevándorlásra, azok előbb-utóbb Kubievel és a Válságbizottsággal kerültek kapcsolatba.

Jones, mint a feltárt dokumentumokból kiderült, nem támogatta a magyarok londoni letelepedését. Az egyesületi belső feszültségek nyilván nem kedveztek további menekültek befogadásához, de a magyarok esetében a személyes motívumok is szerepet játszottak. Jones semmiképpen sem akarta Ferenczi tanítványaival népesíteni azt a pszichoanalitikus egyesületet, amelyet ő elnökölt. Ilyen Ferenczi-tanítványnak számított Róheim Géza, Bálint Mihály és Bálint Alice, akik nemcsak Ferenczihez jártak személyes analízisbe, de Ferenczi elméleti és terápiás megközelítéseit is magukénak vallották. Róheim Ferenczi halála után egyenesen visszautasította (Mészáros, 2003) azt a jonesi feltételezést, hogy Ferenczi halála kóros elmeállapotot mutatott volna és pszichoanalitikus antropológusként hátrányos helyzetben volt a klinikus beállítottságú többséghez képest. Róheim nem számíthatott Jones támogatására. Bálinték angliai bevándorlásukhoz elsősorban John Rickmantól kaptak hathatós segítséget, s így tudtak letelepedni a „provinciális” (Swerdlöff, 2002, 394.) Manchesterben.

Csodálatra méltó azonban az erőfeszítés, amit Jones tett az európai és ezen belül a magyar kollégák – Anglián kívülre vonatkozó – támogatására. Köztudottak voltak például Gyömrői baloldali politikai kapcsolatrendszerei, tehát ő különösen veszélyeztetett helyzetbe került: mint zsidó származású és mint kommunista. Jones pontosan tudta, hogy ez mit jelent. 1938. április 27-én Kubienek írt levelében nyomatékosan felhívja a figyelmét a budapesti csoportra és a veszélyeztetett helyzetben lévő Gyömrőire. „A budapesti csoport bátorsága abban az értelemben, hogy szembenéz azzal, ami számomra úgy tűnik, hogy elkerülhetetlen és rémisztő sors – a legnagyobb csodálatot érdemli.” Gyömrőinek – írja Jones – a náci hatalomra jutását követően azonnal menekülnie kellett Berlinből. S miután ugyanez a helyzet bekövetkezhet Magyarországon, s köztudottan „a Gestapo sosem felejt”, Gyömrőinek, amilyen gyorsan csak lehet, el kell hagynia az országot. (Ernest Jones levele Lawrence S. Kubienek, 1938. április 27., Forrás: Arch. Brit. Psa. G07/BJ/F01/29) Gyömrői a Válságbizottságnak az európai kollégák segítségére nyújtott alap támogatásával hagyta el Magyarországot.

A Brit Pszichoanalitikus Egyesület Archivumában őrzött dokumentumok alapján 1939-ig a következő magyar analitikusok adtak be kivándorlási kérelmet: Gyömrői-Újvári Edith, dr. Gimes[né] Hajdu Lilly, dr. Hermann Imre, dr. Hollós István, dr. Kardos Elisabeth (Erzsébet), dr. Lázár-Gerő Klára, dr. Pető Andrew (András), Róheim Géza, dr. Schönberger Stephen (Székács István). Hermann Imre Hollandiába készült, Hollós István számára több ország is szóba jöhetett. Schönberger Istvánnak Amerikát javasolták. Lázár Klára, Kardos Erzsébet és Gyömrői Edith, Új-Zélandot jelölték meg úti célul. (List of analysts wishing to go to Australia. Forrás: Arch. Brit. Psa. G03/BJ/F01/09G). Néhány olyan név is szerepel a dokumentumokban, akik már az első emigrációs hullám során elhagyták

Magyarországot. Például dr. Gero George 1939-ben Dániából vagy René Spitz, aki Párizsból menekült tovább.

1939-ben a budapesti analitikusok mindennapi életét az emigráció előkészítésével járó feszültségek, reménytelen várakozások és szomorú csalódások töltötték ki. A budapesti iskola számára nem Ferenci halála okozott törést, hiszen volt kinek átadnia a stafétabotot: az első generációs analitikusok – köztük Hollós István, Pfeifer Zsigmond, Hermann Imre – vitték tovább. A Ferenci-, Bálint Mihály-, Kovács Vilma-, Bálint Alice-ágon megerősödött középnemzedék pedig készen állt arra, hogy átadja a budapesti iskola évtizedek alatt felhalmozódott elméleti és gyakorlati tudását a legfiatalabb generációnak: a viszontáttétel jelentőségéről, a korai anya-gyerek kapcsolat személyiségformáló erejéről, a tárgykapcsolati megközelítés új szempontjairól, a trauma interperszonális megközelítéséről, a pszichoanalitikus pszichoszomatika, valamint a pszichoanalitikus pedagógia új felismeréseiről. S mindegyik fogékonyak is bizonyultak az akkori fiatal generáció tehetséges jelöltjei, köztük Schönberger (Székács) István, Hann-Kende Fanny, Bak Róbert, Pető Endre, Rajka Tibor és Kapos Vilmos.

Bálinték emigrálásával (1939. január) szertefoszlott ennek az építkezésnek az *ittthoni* lehetősége. Megindult a második emigrációs hullám, amely a magyar pszichoanalízis sorsát tekintve visszafordíthatatlan folyamat kezdetét jelentette. A weimari köztársaságból még volt visszatérés. A fasizálódó Európából azonban már csak egyirányú utak vezettek...

KONTINENSVÁLTÁS

Nyilvánvaló, hogy Jones sokat tett a magyar analitikusok érdekében is, ám az is világosan látszik: mindenképpen azért, hogy lehetőleg olyan irányú segítségeket indítványozzon, amelyek távol tartják a magyar analitikusokat Angliától. Kézenfekvő megoldásnak kínálkoztak tehát Amerika és a Brit Nemzetközösség országai. A Brit Pszichoanalitikus Egyesület dokumentumai arról tanúskodnak, hogy egy kis csoport számára út nyílt Ausztrália felé: a Lázár–Gerő házaspár és gyermekük, valamint a Kardos–Pető házaspár is megkapta az ausztrál vízumot. A többiek számára maradt Amerika. Kutatásaim során nem leltem nyomára a Hollós-levél záradékának, ám találtam egy igen beszédes dokumentumot a Pine Whitney Archivum egyik rendezetlen dobozában. Ez összekötő lánczemet jelentett – más dokumentumokkal, apró mozzanatokkal együtt – a bevándorlási folyamat értelmezéséhez (Cable received, April 29, 1941., Forrás: Payne Whitney Arch., Box 13 O. P.).

A táviratot Pfeifer Zsigmond, a magyar egyesület titkára küldte 1941. április 29-én. „Kérem, írják meg, kaphatnak-e létszámfeletti bevándorlási és letelepedési engedélyt pszichoanalitikus tagjaink, akik közül néhánynak 18 évnél idősebb gyermeke is van. Körülbelül nyolc főről van szó.” (uo.)⁴ 1941 áprilisában a magyar analitikusokra vonatkozóan a következő információk álltak rendelkezésre:

A VÁLSÁGBIZOTTSÁG MÁR BIZTOSÍTOTT AFFIDAVITET

dr. Dukes Géza, dr. Kardos Elizabeth [Erzsébet], dr. Peto Andrew [András] számára

MEGFELELŐ KVÓTA FELETTI VÍZUMRA: 5 FŐ

dr. Hermann Imre
dr. Hollós István
dr. Pfeifer Zsigmond
dr. Révész László, dr. Kertészné-Rotter Lillian

⁴ A nevek leírásánál, a magyar rendszerek megfelelően, a vezetéknev-keresztnév sorrendet követem. Az angolra fordított keresztneveket viszont az angol fordításban adom meg, mivel más dokumentumokban is így szerepelnek. Szögletes zárójelben tüntetem fel az eredeti keresztneveket.

AFFIDAVITET IGÉNYEL 12 FŐ

dr. Renee Amar	Levy Kata
dr. Dubovitz Margit	dr. Ormos Margit
dr. Farkashazi Melchior [Menyhért]	Perl-Balla Lilly
dr. Gimes Miklós	Zelma Sulamith Rubin Farber [Rubinné Farber Zelma]
dr. Gimes-Hajdu Lilly	dr. Schönberger Stephen [István]
dr. Kapos William [Vilmos]	dr. Julius Szuts [Gyula]
dr. Major Imréné	dr. Bak Róbert

A listán szereplők közül azonban a későbbiekben csak Bak Róbert nevével találkozunk, aki 1941. június 7-én érkezett Manhattanbe. (Mészáros, 1999b)

A Válságbizottság a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület következő tagjainak és hallgatóinak [analitikus kandidátusok] próbált affidavitet vagy oktatási meghívást biztosítani:

TAGOK:

dr. Dubovitz Margit,
dr. Dukes Géza – analitikusan képzett jogász, affidavitet elküldték,
dr. Hajdu-Gimes Lilly,
dr. Hermann Imre,
dr. Hollós István – Svájcban él,
Lévy dr. (sic!) F. [reund] Kata – kiképző analitikus,
dr. Pfeifer Zsigmond,
dr. Révész László,
dr. Kertészné Rotter Lillian,
dr. Szűcs Julius [Gyula]

ASSZOCIÁLT TAGOK:

dr. Renee Amar,
Hirsh Marguarite [Margit], problémás gyerekekkel folytat pszichológiai munkát,
dr. Hermann Alice – dr. Hermann Imre felesége, laikus analitikus, tanár,
Major Imréné,
Pátzayiné Lucy [Pátzayné Liebermann Lucy] – M. D., analízis tanár (sic!)
dr. Peto Andrew [András] – affidavitet 1940-ben elküldték,
dr. Schönberger Stephen [István]

HALLGATÓK [KANDIDÁTUSOK]

Dricné (sic!) Susanne [Déri Szuzsa]
dr. Farkashazi Melchior [Menyhért]
Fish, Wolf, [?] Ph.D. – rabbi, esetét a Nemzeti Menekültügyi Hivatal elé terjesztették
dr. Gimes Miklós – dr. Hajdu-Gimes Lilly férje
dr. Kapos William [Vilmos] – amerikai rokonai küldtek affidavitet
dr. Kerényi John [János]
dr. Ormos Margit
Balláné Perl Lilly – gyermekanalitikus
dr. Kardos Elizabeth [Erzsébet] – dr. Peto Andrew [Endre] felesége
dr. Rubin-Faber Zelma⁴

(Summary of Individual Services Rendered by the Emergency Committee (1938-1948), Payne Whitney Arch., Box 13., p. 39.).

A következőkben megvizsgáljuk, hogy kikkel találkozunk közülük az elkövetkező években az amerikai pszichoanalitikus egyesületek valamelyikében, és választ keresünk arra a kérdésre is, hogy mi motiválhatta azokat, akik végül nem vágtak neki az útnak...

AZ ÚJONNAN ÉRKEZETEK

Több magyar analitikus portréját sikerült a Válságbizottság interjúi, a bevándorlást követő időszakban megszületett önéletrajzok, a kutatás során hozzátartozóikkal, tanítványaikkal készült interjúk és a későbbi tevékenységek alapján megrajzolni. Olyanokét, akiket eddig egyáltalában nem ismertünk: Ágoston (Wirkman) Tibor, olyanokét, akiknek még magyarországi tevékenysége is e kutatás eredményeképpen vált értelmezhetővé: Hann-Kende Fanny, Feldman Sándor, Pető Endre, illetve akiknek az emigráció utáni szakmai teljesítménye nagyban hozzájárult a modern pszichoanalitikus és pszichoterápiás kutatások, elméletek és gyakorlat fejlődéséhez: David Rapaport, Hann-Kende Fannyról megtudtuk, hogy Budapesten fejlesztette ki rövid pszichoanalitikus módszerét, ami „forradalmi” értékű volt a harmincas években. David Rapaport pedig kutatásaival és oktatási programjával a negyvenes évektől átforgatta a klinikai pszichológiát. A vezető pszichiátriai klinikákon kötelező lett a diagnosztikai tesztelés, alapkutatásai pedig összekapcsolták a pszichoanalízis elméletét az általános gondolkodási és percepciósi folyamatokkal.

Szándékosan kisebb hangsúlyt fektettem azoknak a nagyformátumú és jól ismert analitikusoknak a személyes tevékenységére, akik még a második emigrációs hullám előtt, illetve meghívásra érkeztek Amerikába (Sandor Lorand, Franz Alexander, Sandor Rado). Teljesítményüket azonban megjelenítem akkor, amikor a budapesti iskola hatásának irányvonalait vázoló fel, hiszen dolgozatomban arra törekedtem, hogy a Válságbizottság tevékenységén keresztül a magyarországi menekült analitikusok sorsán át egy általános érvényű következtetést is levonhassunk. *A kutatás alapján kiderült, hogy a magyar analitikusok letelepedési nehézségei és a kapott támogatások jellemzők voltak más országok analitikus sorstársaiéra.*

Az Egyesült Államokba bevándorolt magyar analitikusok közül a következők élvezték a Válságbizottság anyagi támogatását: dr. Ágoston Tibor, dr. Bak C. Robert, dr. Feldman Sandor, dr. Gero George, Rapaport David, PhD, dr. von Hann-Kende Fanny, Roheim Geza, PhD (Summary of Individual Services Rendered by the Emergency Committee. Forrás: Payne Whitney Arch., Box 13, P 10., 13., 14., 20., 32., 39., 48.).

A magyaroknak juttatott támogatási összegek 200 és 7900 dollár között mozogtak, amelyet mindenki visszafizetett. Átlagosan pár száz dollárról volt szó, de Gerő menekülésére és letelepedésére kimagasló összeget fordítottak, amely tartalmazta a 4000 dolláros affidavitet is. A legnagyobb erőfeszítést a bizottság David Rapaportért tette: több mint 200 levélben próbált állást találni számára! Később 1000 dolláros támogatással egészítették ki fizetését. Rapaport „meghálálta” az érte tett erőfeszítéseket, a befogadó Menninger Klinikán állította fel a pszichodiagnosztikai és klinikai pszichológiai kutatási programot.

Akik mégsem indultak el Magyarországról, azok többségét nem a külső kényszer, a „nincs hova menni”, „nincs segítség” reménytelensége marasztalta. Személyes mérlegelések alapján választották, hogy maradnak, amint az például Pető Endrével is történt (l. interjú Pető Hannával). Schönberger (Székács) István volt az egyetlen, aki politikai okok miatt nem kapott sem Ausztráliába, sem Amerikába vízumot, ugyanis mint elkötelezett kommunisztát sehoh sem látták szívesen.

Kétségtelen, hogy a fiatalabb generáció könnyebben mozdult. Hollós 1939-ben már Svájcban volt, ott kapott kórházi munkakört. Nem tudni, miért tért vissza Magyarországra, hiszen nyelvi nehézségei nem voltak. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a holokauszt során elpusztított magyar analitikusok közül mindenkinek biztosított a Válságbizottság affidavitet, és többen már a vízumjogosultságot is megkapták: Pfeifer Zsigmond, Dukas Géza, Révész László vagy Kardos Erzsébet. A Gimes-Hajdú család is a támogatandók listáján szerepelt.

A Válságbizottság felülmúlhatatlan érdemeit szerzett az európai analitikusok kimenekítésével – dacára az Amerikai Egyesült Államok bevándorlást nehezítő intézkedéseinek –, 150 európai

analitikust (ha kellett, családostul) segítettek hozzá, hogy utat találjon az Újvilágba. A meglévő személyes ellentétek nem kaptak akkora hangsúlyt, hogy a segítőszándékot felülírták volna, még azokban az esetekben sem, amelyekben a nyilvánvaló személyes és szakmapolitikai érdekek ütköztek a menekülni kényszerülők elsődleges kívánságaival.

Az alábbi összefoglaló táblázatok áttekintést nyújtanak az 1938 és 1941 között külföldre menekült budapesti pszichoanalitikusokról.

MÁSODIK EMIGRÁCIÓS HULLÁM MAGYARORSZÁGRÓL (1938–1941)

Egyesült Államok	Ausztrália	Egyesült Királyság	Ceylon
Ágoston Tibor Bak Róbert Déri (Zsuzsa) Susan Feldman Sándor Hann-Kende Fanny Rapaport (Dezső) David Róheim Géza	Lázár-Gerő Klára	Bálint Alice Balint Mihály	Gyömrői Edit

A következő táblázat azoknak az analitikusoknak a nevét tünteti fel, akik az első vagy a második emigrációs hullám során hagyták el az országot, és végül az Egyesült Államokban telepedtek le.

MAGYAROK AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK PSZICHOANALITIKUS INTÉZETEIBEN ÉS EGYESÜLETÉBEN (1925–1942)

The New York Psychoanalytic Society	The Chicago Psychoanalytic Institute	The Topeka Psychoanalytic Institute
Ágoston, Tibor Bak, Robert Feldman, Sandor Hann-Kende Fanny Lorand, Sandor Mahler, Margaret Peto, Andras (Andrew) (1954) Rado, Sandor Roheim, Geza	Alexander, Franz Benedek, Thereze	Gero, George Rapaport, David

VIII. EMIGRÁCIÓS VESZTESÉGEK ÉS PROGRESSZÓ... – Ferenczi és a budapesti iskola kezdeményezéseinek hatása a modern pszichoanalízisre.

A budapesti iskola két emigrációs hulláma más-más módon hatott a pszichoanalitikus mozgalom hazai és nemzetközi fejlődésére.

Az első emigrációs hullám még Európán belül tartotta a Magyarországról emigráltakat és a politikai konszolidáció időszakában felkínálta a visszatérés esélyét mindazoknak, akik ezzel élni kívántak. Kétségtelenül nagy szakmai veszteséget jelentett például Radó Sándor, Varga Jenő, Lőránd Sándor, Benedek Teréz, Margaret Mahler vagy Melanie Klein emigrációja, de Ferenczi töretlenül folytatta munkáját, és néhány igen tehetséges, visszatérő analitikus bekapcsolódásával – itt kifejezetten a Bálint házaspárra gondolok – egy új generáció bontakozott ki. Ferenczi és a képzéseket később irányító Kovács Vilma, valamint a munkába bekapcsolódó Bálint Mihály és Alice komoly szakmai erőt jelentettek. Kialakulóban volt egy Bak Róbert, Schönberger (Székács) István, Pető András, Hann-Kende Fanny, Lázár Klára, Rapaport Dezső (David) nevével fémjelvezhető, ambiciózus, tehetséges, fiatalokból álló csoport.

A második emigrációs hullám (1938–1941) praktikusnak ennek a fiatal, innovatív nemzedéknek és mestereik jó részének az elvesztésével járt. Végérvényesen megszűnt a magyarországi visszatérés esélye. Ez egyben, Bálinték, valamint Melanie Klein korábbi angliai letelepedése kivételével, európai emigrációs hullámmal Budapestről Bécsbe, Berlinbe és Párizsba települt fiatal analitikusokat, közöttük Margaret Mahlert, Theresa Benedeket, George Gerőt és René Spitzet.

Mit jelentett a budapesti iskola emigrációja a modern pszichoanalízis fejlődésében?

A budapesti iskola emigrációjának feltárására vállalkozó értekezés kereteit meghaladja, hogy részletesen elmélyülhessünk abban, mi mindent jelentett Ferenczi munkássága és a budapesti analitikus iskola emigrációja a modern pszichoanalízis fejlődésének *egészére*. A dolgozat keretei között csupán arra nyílik lehetőség, hogy szóba kerüljenek azok a területek, amelyeken az egykori budapesti analitikusok későbbi jelenléte, hatása meghatározó módon kimutatható és arra, hogy az egyik legfontosabb budapesti kezdeményezésként induló dinamikai szemlélet sorsát mélyrehatóbban bemutassam. Ez pedig nem más, mint a viszontlátással beépítése a terápiás folyamatba. Mai gondolkodásunk szerint az áttétel- viszontlátással kapcsolati dinamikai rendszer megkérdőjelezhetetlenül jelen van a feltáró pszichoterápiás módszerek eszköztárában – a pszichoanalízistől a rövid, dinamikus pszichoterápiáig.

VISZONTÁTTÉTEL, KORAI TÁRGYKAPCSOLAT, SZUBJEKTIVITÁS-INTERSZUBJEKTIVITÁS

A viszontlátással érinti a budapesti iskolához tartozó analitikusok szemléleti kötődését Ferenczi korabeli „másképp gondolkodásához”. Ugyanakkor alkalmas arra, hogy bemutassa azt a méltatlan mellőzöttséget is, amely a Ferenczi munkásságának alappilléret jelentő, a hiteles kapcsolati dinamika létjogosultságát oly sokáig érte. S valóban azok, akik tanítványának vallották magukat, közöttük Bálint Mihály és felesége Bálint Alice, Benedek Teréz (a chicagói intézet későbbi nagy tekintélyű analitikusa) vagy Clara M. Thompson a New York-i William Alonson White Pszichoanalitikus Intézet egyik alapító tagja, mindannyian folyamatosan dolgoztak Ferenczi viszontlátással szemléletével, átadták tanítványaiknak Európában, valamint az Amerikai Egyesült Államokban, s maguk is hozzájárultak e mára már megkerülhetetlen interperszonális folyamat integrálásával a modern pszichoanalízis elméleti és gyakorlati fejlődéséhez. *A pszichoanalízis kétirányú folyamatok rendszerévé vált: interperszonális és interszubsjektív vonatkozásokban*. A terapeuta *hiteles kommunikációja* alapkövetelmény lett. A hamis megnyilvánulás disszociációhoz vezet, sőt traumatizálhatja a páciens, megakaszthatja a terápiás folyamatot, megismételve a korábbi patológiás alapkapcsolati élményt. Ma úgy mondanánk: a hamis reflexiók hamis szelftárgyakat eredményeznek. A *biztonság* ezért hamarosan nemcsak a terápia alaphangulatában betöltött szerepében, hanem az optimális személyiségfejlődés részeként is jelentőségre

tett szert. A terápiás interakció az áttétel- viszontlátással dinamikája pontosan azért annyira lényeges, mert megjeleníti az alapkapcsolati mintázat tudattalan érzelmi komponenseit.

A viszontlátással tárgyalása egyben ráirányítja a figyelmet Ferenczi és a budapesti iskola további hatására a *szubszjektív- interszubszjektív* vagy a *korai tárgykapcsolati modellek* területén. Ferenczi tudta, hogy az analízis során el kell jutni „le az Anyáig” (Ferenczi, [1932] 1996, 94.), s szemben állt a korai nárcisztikus és öszöndeterminált alapú tárgyviszonyulással. Ferenczi, Bálint Mihály, Bálint Alice, Therese Benedek, Kovács Vilma, Margaret Mahler, René Spitz vagy az amerikai tanítvány Clara M. Thompson, valamennyien a korai/ archaikus tárgykapcsolatot mint reflektív viszonyt ismerték fel és írták le személyiségformáló alappontjait. Tegyük hozzá, hogy éppen Therese Benedek volt az első eddigi ismereteink szerint, aki a húszas években felfigyelt arra, hogy a babák a mamák tüneteit mutatják. Valamennyien vallották, hogy az elsődleges tárgyszeretet nem kötődik semmiféle erogén zónához, „hanem valami önmagában álló”. A korai tárgykapcsolathoz hozzátartozik az anya, aki „libidinálisan ugyanannyit kap, mint a gyermek” (Bálint, M., [1937] 1999, 97.) és mindketten aktívak: „a hétköznapi szóhasználat ellentétben a gyermeket nem szoptatják, hanem aktívan szopik” (uo. 96.). Sok évtizeddel később ezek a kezdemények megjelentek az érzelmi fejlődéssel foglalkozó irányadó bioszociális elméletekben, mely „szerint az anya és csecsemő az élet kezdetétől fogva kommunikációs rendszert alkot, amelyben az anya interakcióinak alapvető szerepe van a csecsemő affektív állapotainak modulálásában (Gergely–Watson, 1998, 65.).

Ferenczi sokat írt a szükségessé nem több elfojtásról. Ferenczi gondolkodásmódjában az „optimális” belső vezérmotívumként kimutatható. Budapesten a legkedvezőbb szülői beállítódást keresték az optimális fejlődéshez, hogy ne a frusztráció elhárítására és a kielégületlenség kompenzálására tett korai erőfeszítések határozzák meg a fiatal személyiség fejlődési útját. Hamarosan ez az elv felismerhető Margaret Mahler az „optimális” individualizációs-szeparációs folyamat gondolatkerében vagy az anya-csecsemő közötti „optimális szimbiózis” kifejezés használatakor, amely a megfelelő individualizáció bolsőjét jelenti. Az olyan kifejezések, mint a „szükségessé nem több” vagy az „optimális” egy új szóösszetételben, Winnicott „elég jó anya” kifejezésében válik igen népszerűvé. Bár Winnicott sosem idézte Ferenczit, több gondolata is erőteljesen rimel Ferenczi korábbi munkáira. Tudjuk viszont, Winnicott Bálinthoz járt analízisbe és Bálint közvetítésével sok, Ferenczi gondolkodásmódjához közeli álláspont hatást gyakorolhatott rá.

PSZICHOANALITIKUS PSZICHOSZOMATIKA

A budapesti pszichoanalitikusok munkái koherens képet mutatnak. Akár a korai tárgykapcsolatról, akár például a *pszichoszomatikáról* van szó, felfedezhetők a közös kapcsolódási pontok. Ennek egyik kiemelkedő példája Ferenczi *A nem kívánt gyermek és a halálöszöne* című írása (Ferenczi, [1929] 2000). A pszichoszomatikus szimptomák utalnak a korai szeretetlenségre és érzelmi elutasításra. Clara Thompson szerint „Ferenczi arról is meg volt győződve, hogy a szeretet éppoly elengedhetetlen a gyermek egészséges fejlődéséhez, mint az étel. A szeretet biztonságot és önbizalmat ad a gyermeknek. Szeretet nélkül neurotikus lesz.” (Thompson, [1988] 2000, 170). „Több mai analitikus, elsősorban Fromm és Sullivan, hasonló eszméket hirdet, de meggyőződésem, hogy Európában Ferenczi 1926 táján egyedül állt ezekkel a gondolatokkal.” (uo. 170). Winnicott ugyanerről negyven évvel később így ír: „A kisbabát lehet táplálni szeretet nélkül is, de a szeretetlenség, a személytelen kezelés soha nem lesz képes új, öntörvényű embergyereket teremteni.” (Winnicott, 1971, 127.).

Ferenczi fent említett deduktív következtetéseit – miszerint a szeretet nélkül maradt gyermek akár meg is halhat – René Spitz amerikai emigrációja során elvégzett kísérleteivel és megfigyeléseivel később igazolta. Nevéhez fűződik a hospitalizmusra és az analitikus depresszióra vonatkozó diagnózis. Kutatásai eredményeképpen megváltozott a csecsemők kórházi ápolásának elméleti háttere és gyakorlata. A pszichoanalitikus pszichoszomatika tehát az a terület, amelyhez Ferenczin kívül több Budapestről emigrált analitikus is lényeges módon járult hozzá: Londonban Bálint Mihály, Chicagóban Franz Alexander. Franz Alexander, aki a harmincas évektől a modern pszichoanalitikus pszichoszomatika egyik kidolgozója volt, éles különbséget tett a konverziós tünetek (mint szimbiómozokat hordozó testi jelenségek) és a vegetatív idegrendszer szabályozása alatt álló

pszichoszomatikus betegségek között. Ezen a ponton elválnak Ferenczi álláspontjától, mert a vegetatív idegrendszeri megnyilvánulások nem szimbolikusak, nem felfejthetők mint testi tünetben megfogalmazott belső lélektani konfliktusok beszédes formái. Ezzel szemben utalnak a személy állandósult emocionális feszültségére.

PSZICHOANALITIKUS INTÉZETEK ÉS KÉPZÉSI PROGRAMOK

S végezetül egy elég mostohán kezelt, ámde igen nagy hatékonyságot jelentő terület további vizsgálatára hívom fel a figyelmet, amelyben kimutatható a budapesti analitikusok hatása: a *pszichoanalitikus intézetek és képzési programok*. A magyar analitikusok innovatív munkájának hatására több intézményi rendszer és intézeti képzési struktúra jött létre Európában, Amerikában, sőt Ausztráliában is.

1. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület felállítását Ferenczi javasolta 1910-ben a nürnbergi pszichoanalitikus találkozón. Az általa előkészített javaslatot némi módosítással elfogadták és 1910. március 30-tól folyamatosan működik az *International Psychoanalytic Association*.

2. Ferenczi alapította 1913-ban a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületet.

3. Ferenczi nevéhez köthető a pszichoanalízis első bevezetése az orvosegyetemi képzési rendszerbe (1919). Bármennyire is rövid életű volt a *pszichoanalitikai tanszék* és a hozzá tartozó *klinika* létezése a budapesti orvosegyetem megszokott tanszékei és klinikái sorában, a *konstrukció modellértékűvé vált*.

4. A Ferenczi kinevezését támogató és Ferenczivel az időben közeli kapcsolatban álló Radó Sándor számára mindez előzetes tapasztalatként szolgált, amikor, immár saját kezdeményezésésként, létrehozza a második tanszékét – az Egyesült Államokban. New Yorkban, a Columbia Egyetemen Radó alapította a Psychoanalytic Clinic for Training and Research (a Pszichoanalitikus Kiképző és Kutató Klinikát), amely, kis névváltoztatással, mind a mai napig működik (Columbia University Center for Psychoanalytic Training and Research) mint az egyik legjelentősebb amerikai pszichoanalitikus-kiképző intézet.

5. Radó a berlini modell alapján dolgozza ki (1930) a The New York Psychoanalytic Institute (a New York-i Pszichoanalitikus Intézet) képzési programját. Ez egyben azt is jelenti, hogy a berlini képzési rendszer mértékadóvá vált az amerikai pszichoanalitikus-képzési rendszerek további működésében.

6. A harmincas évek elején (1931) a berlini képzési rendszer első számú favoritja, Franz Alexander létrehozza a Chicago Institute for Psychoanalysis (a Chicagói Pszichoanalitikus Intézetet) – természetesen szintén a berlini modell alapján. Ezt követően Alexander 25 éven át az intézet igazgatója marad, és intézeti háttérével nemcsak a pszichoanalitikus-képzésben vállal szerepet, hanem a pszichoanalitikus megközelítésű pszichoszomatikai szemlélet formálásában és a szisztematikus kutatások menedzselésében is

7. Ausztráliában Lázár-Gerő Klára létrehozta a Melbourne Institute for Psychoanalysis (a Melbourne-i Pszichoanalitikus Intézetet) 1941-ben. Ő volt az első tréninganalitikus Ausztráliában. Jelenlétével elkezdődött a pszichoanalízis intézményi keretek közötti képzése a déli féltékei kontinensen.

8. A magyar analitikusok mint *választott elnökök* aktívan részt vettek a pszichoanalitikus egyesületek vezetésében is. A New York-i Pszichoanalitikus Egyesület elnöke volt Lóránd Sándor (1947–1948), Bak Róbert (1957–1959) és Pető András (1975–1977), a Brit Pszichoanalitikus Egyesület elnökeként szolgálta az angol egyesületet Bálint Mihály (1968–1970).

A budapesti iskola szellemi közösségéhez tartozó analitikusok egyesületek, intézetek létrehozásával, képzési és kutatási programok kialakításával, továbbá pszichoanalitikus egyesületek és intézetek vezetőiként emigrációjukat követően is hatékonyan formálták a szakmai közvéleményt és az újabb pszichoanalitikus generációk szemléletét.

ZÁRÓ GONDOLATOK – KITEKINTÉS

A disszertáció arra törekedett, hogy egy eddig meglehetősen feltáratlan területet, a „budapesti iskola” emigrációját integrálja a hazai és nemzetközi pszichoanalízis történetébe. A szerző főképpen arra a két emigrációs hullámra helyezte a figyelmet, amelyből a második kifejezetten kutatásának középpontjában állt.

A szerző igen nagy jelentőségűnek tartja az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület által felállított Válságbizottság tevékenységét, amely felbecsülhetetlen segítséget nyújtott a német fasizmus térhódításakor az életveszélybe került európai kollégák kimenekítésére. E segítség hatására az európai pszichoanalitikus közösségek, beleértve a „budapesti iskola” szellemi és kulturális értékeit is – részben – átmenthető lettek, s képviselőik gazdagították a modern pszichoanalízis és pszichoterápiák gondolatrendszerét. Túl ezen a Válságbizottság és a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület együttműködése egyben ragyogó példával szolgál a civil összefogásról és annak bonyolult szervezeti, politikai és emberi dimenzióiról: beleértve a szakmai rivalizálások időleges felfüggesztését, a komoly érdekütközések kezelésére tett kísérleteket. Mindezt oly módon, hogy az mégis a realitás talaján maradjon.

A magyarországi pszichoanalitikus mozgalomnak sok nehezített körülménnyel kellett megbirkóznia a dolgozatban tárgyalt csaknem négy és a háború utáni három évtizedben. A sztálini időszak következtében éveken keresztül illegális, majd hosszú ideig a legalitás szélén egyensúlyozó és működő szakma számára nem nyílt lehetőség a személyes és szakmai történések valóságos feltárására. A társadalmi és szakmai nyilvánosság hiánya kedvező légkört teremt a legendák és mítoszok kialakulásának, s ezzel rombolóan hat mind az individuális, mind a tágabb értelemben vett szakmai és társadalmi önértékelés alakulására. Ennek hatása pedig már nem a múltéhoz, hanem sokkal inkább a jelenhez és a jövőhöz tartozik. Ezért valódi jelentősége van az „elfelejtett”, a történelmi tudatból „kihullott” korszakok tanulmányozásának és – akár kései – megismerésének.

Az elmúlt két évtized intenzív kutatásainak köszönhetően a Ferenczi-hatásról elég sokat tudunk, elsősorban Judith Dupont, André Haynal, Axel Hoffer, Carlo Bonomi, a hazai feltáró munkák alapján Harmat Pál, Hidas György, Erős Ferenc, Bókay Antal, Harmatta János, Bánfalvi Attila vagy Mészáros Judit munkáinak köszönhetően. Ami előttünk áll, az a budapesti iskola komplex hatásvizsgálata a modern pszichoanalízis fejlődésére.

A magyar analitikusok emigrációjának tudományos alaposságú feltárása megalapozza és elősegíti az ez irányú további munkálatokat. A disszertáció szerzője úgy véli, hogy ez minden bizonnyal akkor lesz a legeredményesebb, ha csapatmunkában, több diszciplína képviselőinek részvételével történik, hiszen a pszichoanalízis esztétörténeti fejlődésében a pszichoanalitikusokon kívül ott a helyük más tudományterületek avatott szakembereinek.

A téziszűzeten hivatkozott irodalom

- BÁLINT M. [1937] (1999): Az én fejlődésének korai állapotai. Elsődleges tárgyszeretet. In: *Elsődleges szeretet és pszichoanalitikus technika I.* Animula, Budapest, 88–105.
- BREITMAN, R., KRAUT, A. M. (1987): *American refugee policy and European Jewry, 1933–1945.* Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.
- ERŐS F. (2004): *Kultuszok a pszichoanalízis történetében.* Józsefvég Műhely Kiadó, Budapest.
- ERŐS F., KAPÁS I., KISS GY., GIAMPIERI SPANGHERO SPANGHERO, P. (1987): Ferenczi Sándor és a Budapesti Egyetem. *Pszichológia*, 7(4): 584–592.
- FRANK T. (1999): Station Berlin. Ungarische Wissenschaftler und Künstler in Deutschland 1919–1933. *Imis Bieträge*. Heft 10. 7–38.
- FERENCZI, S. [1932] (1996): *Klinikai Napló 1932.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FERENCZI, S. [1931] (1997): Felnőttek „gyermekanalízise”. In: Ferenczi Sándor, *Technikai írások.* Animula, Budapest, 87–101.
- FERENCZI, S. [1932] (1997): Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. In: Ferenczi Sándor, *Technikai írások.* Animula, Budapest, 102–112.
- FERENCZI, S. [1899] (1999): Spiritizmus. In: Ferenczi Sándor, *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908.* (Szerk. Mészáros Judit), Osiris, Budapest, 27–30.
- FERENCZI, S. [1929] (2000): A nem kívánt gyermek és a halálösztöne. In: *Ferenczi Sándor.* (Vál., bev. Erős F.), Új Mandátum, Budapest, 121–124.
- FERMI, L. (1968): *Illustrious immigrants. The intellectual migration from Europe.* The University of Chicago Press, Chicago and London.
- FREUD, S. (1912): *Pszichoanalízis. Öt előadás.* Nyugat, Budapest (2. kiadás, Nap Nyomda, uo.).
- FREUD, S. (1915): *Az álomról.* Dick Manó, Budapest.
- GERGELY, GY.–WATSON, JOHN S. (1998): A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje. *Thalassa*, 1: 56–105.
- HARMAT P. (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis.* Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
- IGNOTUS [1933] (2000): Bücsűztató. In: *In Memoriam Ferenczi Sándor.* (Szerk. Mészáros J.), Józsefvég Műhely Kiadó, Budapest, 37–41.
- JEFFREY, W. D. (1989): After the Anschluss. The Emergency Committee on Relief and Immigration of the American Psychoanalytic Association. *The American Psychoanalyst*, Fall/Winter 23 (2): 19–37.
- KENDE ZS. (1974): *A Galilei kör megalakulása.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KASSAI, GY. (1990): A Nyugat és a pszichoanalízis. *Helikon*, 2-3, 171–183
- KAPRONCZAY K., KISS GY. (1986): Adatok Ferenczi Sándor egyetemi tanári működésével kapcsolatban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2: 111–118.
- KUBIE, L. S. (1937–1938): Emergency Committee on Relief and Immigration. *Bulletin of the American Psychoanalytic Association*, Vol. 1. 65–68.
- KURZWEIL, E. (1992): Psychoanalytic science: from Oedipus to culture. *Psychoanalytic Review*, 79 (3): 341–360.
- LOSONCZI Á. (2005): *Sorsba fordult történelem.* Holnap Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS J. (1998): The Tragic Success of European Psychoanalysis: „The Budapest School”. *International Forum of Psychoanalysis*, 7: 207–214.
- MÉSZÁROS J. (1999a): Utószó. In: Ferenczi Sándor, *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897–1908.* Osiris, Budapest, 397–410
- MÉSZÁROS J. (1999b): Világpolgárnak született... (Portré Bak Róbertől), *Thalassa*, 2–3, 157–170.
- MÉSZÁROS J. (2003): Could Balint have done more for Ferenczi? *The American Journal of Psychoanalysis*, 63 (3): 239–255.
- MOLNAR, M. (ed.) (1992): *The Diary of Sigmund Freud 1929–1939.* The Freud Museum, London.
- RATHKOLB, O. (1995): The exodus of Jurisprudence. In: *The Cultural Exodus from Austria.* Eds. F. Stadler, P. Weibel, Springer-Verlag, Wien, New York, 160–172.
- STEINER, R. (2005): Einige Bemerkungen über die theoretischen und klinischen Entwicklungen in der Psychoanalyse nach Auflösung der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung. In: *Trauma der Psychoanalyse? Die Vertreibung der Psychoanalyse aus Wien 1938 und die Folgen.* Hrsg. Wiener Psychoanalytische Vereinigung, Mille Tre Verlag, Wien, 119–143.
- SWERDLOFF, B. (2002): An interview with Michael Balint. *American Journal of Psychoanalysis*, 62 (4): 383–413.
- THOMPSON, C. M. [1988] (2000): In memoriam Ferenczi Sándor. In: *In memoriam Ferenczi Sándor.* Szerk. Mészáros Judit, Józsefvég Könyvkiadó, Budapest, 165–178.
- WINNICOTT, D. W. (1971): *Playing and reality.* Middlesex, England, Penguin.

Rövidítések:

- „Arch. Brit. Psa.” – Archives of the British Psycho-Analytical Society
 „Brill Lib.” – A. A. Brill Library, The New York Psychoanalytic Institute
 „Payne Whitney Arch.” – Payne Whitney/Cornell Archive, New York Academy of Medicine

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK

KÖNYVEK

- MÉSZÁROS J.–CONSANATO, M. (eds) (1992): *Sándor Ferenczi, La mia amicizia con Miksa Schächter.* Scritti preanalitici, Bollati Boringhieri, Torino.
- MÉSZÁROS J. (sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezetőt és az utószót írta) (1999): *Ferenczi Sándor: A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások, 1897–1908.* Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS J. (sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezetőt és az utószót írta) (2000): *In memoriam Ferenczi Sándor.* Józsefvég Könyvkiadó, Budapest.

TANULMÁNYOK

- MÉSZÁROS J. (1990): Társadalmi elfojtások megjelenése a pszichoanalízisben. *Thalassa*, 1: 31–38.
- MÉSZÁROS J., HIDAS GY. (1991): A pályakezdő Ferenczi, *Thalassa*, 1: 44–53.
- MÉSZÁROS J. (1993): Ferenczi's Preanalytic Period Embedded in the Cultural Streams of the Fin de Siecle. In: *The Legacy of Sándor Ferenczi.* Eds. L. Aron, & A. Harris, The Analytic Press, New York, 41–53.
- MÉSZÁROS J.–SZILÁGYI J. (1993): Szerzői életrajzok. In: *Lélekelemzési tanulmányok.* Párbeszéd & T-Twins Kiadó, Budapest, III–XXVII.
- MÉSZÁROS J. (1995): Ferenczi pályakezdése, a korai évek sajátosságai és hatása a Budapesti Iskolára. In: *Irányzatok és kutatások a mai magyar pszichoanalízisben.* Szerk. Lukács D., Animula, Budapest, 29–36.
- MÉSZÁROS J. (1997): The Return of the Repressed, *The Annual of Psychoanalysis.* (Ed. by the Chicago Institute for Psychoanalysis), Vol. 25.
- MÉSZÁROS J. (1998): Törések és folyamatosságok a magyar pszichoanalízis történetében. A budapesti iskola és az emigráció. In: *Határhelyzetek.* Animula, Budapest, 71–84.
- MÉSZÁROS J. (1998): The Tragic Success of European Psychoanalysis: „The Budapest School”, *Int. Forum of Psychoanalysis*, Vol 7. (4): 207–214.

- MÉSZÁROS J. (1999): Budapester Schicksalswendungen... Die ungarische Psychoanalyse und die Emigration. In: *Luzifer-Amor*, 12. Jahrgang, Heft 23, 53–68.
- MÉSZÁROS J. (1999): Emlékezés Ferenczire. *Thalassa*, 1: 147–153.
- MÉSZÁROS J. (1999): Világpolgárnak született... (Portré Bak Róberttről). *Thalassa*, 2–3: 157–170.
- MÉSZÁROS J. (2000): Ferenczi Sándor budapesti lakóhelyei pályakezdésétől haláláig. *Thalassa*, 2–3: 229–230.
- MÉSZÁROS J. (2000): Le succès tragique de la psychanalyse européenne. „L'École de Budapest”. In: *Filigrane*, 9(1): 43–52.
- MÉSZÁROS J. (2000): Utószó. In: *In memoriam Ferenczi Sándor*. (Sajtó alá rendezte, szerkesztette, jegyzetek és utószó: Mészáros Judit.), Józsefvég Könyvkiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS J. (2001): A szubjektív alanyi igazság Ferenczi traumaelméletében. In: *Fejlődés és gyász*. Szerk. Bokor L., Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Animula Kiadó, Budapest, 73–80.
- MÉSZÁROS J. (2002): Nota sulla „verit personale soggettiva” nella teoria del trauma di Ferenczi, *Quaderni di Psicoterapia Infantile*, Vol 42. January 8: 195–202.
- MÉSZÁROS J. (2002): Szubjektivitás, interszubjektivitás az analitikus–páciens kommunikációban. In: *Sexualitás a pszichoanalízis és a társadalomtudományok tükrében*. Szerk. Pető K., Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Animula Kiadó, Budapest, 71–75.
- MÉSZÁROS J. (2002): Nota sulla „verit personale soggettiva” nella teoria del trauma di Ferenczi, *Quaderni di Psicoterapia Infantile*, Vol 42. January 8: 195–202.
- MÉSZÁROS J. (2002): Ferenczi's Trauma Theory – Solving a Dilemma / Intra- and Interpersonal Dynamics of the Traumatization Process. In: *Upheaval: Psychoanalytical Perspectives on Trauma*. Eds. S. Varvin, T. Štajner–Popovic, International Aid Network, Belgrade, 193–205.
- MÉSZÁROS J. (2003): „Vess egy pillantást a viszontáttételekre!” In: *Konfliktus, hiány, trauma*. Szerk. Szerdahelyi E., Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Animula Kiadó, Budapest, 137–147.
- MÉSZÁROS J. (2003): Could Balint have done more for Ferenczi? *American J. of Psychoanalysis*, 63 (3): 239–255.
- MÉSZÁROS J. (2003): A modern traumaelmélet építőkövei. Ferenczi paradigmaváltása a traumaelméletben. In: *A gyöngéd analitikus és a kemény tudományok*. Szerk. Juhász A., Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Animula Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS J. (2003): Der Psychoanalyse entgegen. Schriften aus Sándor Ferenczis jungen Jahren von 1897–1908. In: *Integrative Therapie*, 29, 3–4: 290–301.
- HAYNAL A., MÉSZÁROS J. (2003): Die Psychoanalyse in Budapest im Biennium von 1928 und 1929, *Integrative Therapie*, 29, 3–4: 281–289.
- HAYNAL A., MÉSZÁROS J. (2004): Psychoanalyse in Budapest von 1928–1929. In: *Sigmund Freud durch Lehrmans Linse*. Ed. L. Lehrman Weiner, Psychosozial-Verlag, 107–116.
- MÉSZÁROS J. (2004): Psychoanalysis Is a Two-Way Street, *Int. Forum of Psychoanalysis*, 13: 105–113.
- MÉSZÁROS J. (2004): „Budapest School” a school? Yes and No. In: *Lost Childhood and the Language of Exile*. Ed. Judit Szekacs-Weisz & Ivan Ward, Imago East West & The Freud Museum, London, 112–133.
- MÉSZÁROS J. (2006): I mattoni della moderna teoria del trauma. In: Bonomi, C. (a cura di) *Sandor Ferenczi e la psicoanalisi contemporanea*. Materiali dell'Instituto H. S. Sullivan di Firenze, Borla, 62–76.
- MÉSZÁROS J. (2006): „...Budapest válik mozgalmunk központjává”, A pszichoanalízis korai magyarországi recepciója 1908–1918, *Pszichoterápia*, 15, 2: 111–121.
- MÉSZÁROS J. (2006): The Hungarian Psychoanalytical Society. In: Skelton, R. M. (General Ed.) *The Edinburgh International Encyclopaedia of Psychoanalysis*, 224–225.
- MÉSZÁROS J. (2006): Sandor Ferenczi. In: *The Edinburgh International Encyclopaedia of Psychoanalysis*, Ed. R. M. Skelton, 165–167.

KIÁLLÍTÁSOK, FILM

- A magyar pszichoanalízis története*. (Dobossy Mariannal és Kapusi Gyulával közösen), *Magyar Tudományos Akadémia*, 1987.
- Beyond Art* [The History of the Hungarian Psychoanalysis till World War II., as the part of the „Psychoanalysis from expressionism to actionism”], *MUHKA, Museum van Hedendaagse Kunst*, Antwerpen, 1998. szept. 20 – dec. 6.
- Ferenczi és a Budapesti Iskola*. Kiállítás a Magyar Magic év keretében. Freud Museum, London, 2004. április–május. Kurátor: Mészáros J.
- Ferenczi és a budapesti iskola a XX. században*. CEU, OSA Archivum, 2006. június 15–augusztus 20., Centrális Galéria, Budapest. Kurátor: Mészáros J.
- Ferenczi Sándor*. [film Ferenczi Sándorról]. A film szakmai anyagának összeállítása és szakértői munka. *Magyar Televízió, Századfordító magyarok* című sorozat, 2001. május 16.

VÁLOGATOTT KONFERENCIA-ELŐADÁSOK

- MÉSZÁROS J. (1991): Ferenczi's Preanalytic Period Embedded in Cultural Stream of the Fin de Siecle. *The Theoretical and Clinical Contributions of Ferenczi*, New York.
- MÉSZÁROS J. (1993): On the Road to Psychoanalysis: Ferenczi at the Start of his Career. *The Talking Therapy: Ferenczi and the Psychoanalytic Vocation. International Conference*, Budapest.
- MÉSZÁROS J. (1995): The Impact of Ferenczi's Spirit and Personality on the Budapest School of Psychoanalysis. *First Ferenczi Congress of Latin America*, Sao Paulo, Brazil.
- MÉSZÁROS J. (1996): Hungarian Psychoanalysts in the United States. *Study Group for History of Psychiatry and Psychoanalysis of the Washington Psychoanalytic Society*, Columbia.
- MÉSZÁROS J. (1996): The Budapest School: The Tragic-Success of European Psychoanalysis. *Cornell Medical School*, New York.
- MÉSZÁROS J. (1998): Countertransference and Ferenczi. (Discussant of A. Haynal) *International Congress Ferenczi and Contemporary Psychoanalysis*, 1998. március 6–8.
- MÉSZÁROS J. (1999): Ferenczi's Influence on the Spirit of the Hungarian Psychoanalysis. *Sándor Ferenczi – the „Mother” of Modern Psychoanalysis and Psychotherapy. Conference*, Tel-Aviv, Izrael, 1999. május 6–8.
- MÉSZÁROS J. (2001): „Subjective Personal Truth” in Ferenczi's trauma theory. *Lost Childhood Conference*, Budapest, 2001. február 23–25.
- MÉSZÁROS J. (2001): Emigration of Hungarian psychoanalysts and their influence on the development of modern psychoanalysis and psychotherapy. *International Psychoanalytical Association Pre-Congress Research Meeting*, 2001. július 20–21.
- MÉSZÁROS J. (2002): Psychoanalysis is a two-way street. *International Conference „Clinical Sándor Ferenczi”*. Torinó, 2002. július 18–21.
- MÉSZÁROS J. (2004): A Paradigm Shift in Ferenczi's Trauma Theory. *Hungarian Psychoanalytic Ideas Revisited*. London, 2004. április 24–25.
- MÉSZÁROS J. (2005): Building Blocks toward Modern Trauma Theory. *Sándor Ferenczi e la psicoanalisi contemporanea*. Az olasz L' Instituto di Psicoterapia Analitica H. S. Sullivan és a Ferenczi Sándor Egyesület közös konferenciája. Firenze, 2005. október 1.
- MÉSZÁROS J. (2005): Identitástörténet és integráció. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület konferenciája. 2005. október.
- MÉSZÁROS J. (2006): Emigration from Europe...The Budapest School, *Freud Symposium*. Budapest, 2006. június 22–24. Mészáros J.
- MÉSZÁROS J. (2006): Contributions of the Hungarian psychoanalysts to psychoanalytic psychosomatics. *Clinical Sándor Ferenczi Conference, Psychoanalysis and Psychosomatics: Mind, Body and the Bridge Between*, 2006. augusztus 2–6., Baden-Baden, Germany.